

Testimony Number: T/114
Cassette Number: C/114

Country: Hungary Language: Hebrew

Name: Herstik, Meir

Address:

Birthdate, Place, and Country: 19.9.1917, Salgotarjan, Hungary

Testimony Content

Cassette I

Before the war	About his home and studies. He got a certificate to Palestine but he didn't use it because of his father. His brother did go.
Sept. 1939-Sept. 1941	In the army and in labor camps: the work, the conditions and his searching for kosher food.
Sept. 1941-Jan. 1942	Release and working with his father in Salgotarjan.
January 1942	He had to go for compulsory work in the Ukraine but he managed not to.
1943	He got false papers in Niredhaza but he didn't use them.
March 1944	The German invasion in Hungary and the steps against the Jews.
May 1944	The ghetto in his town, Salgotarjan.

Cassette II

The concentration in the school.

Herstik Meir

page two

July 1944

He and his brother were taken to Hatvan after the search for money and gold; to Kiskunlachaza near Budapest: worked as a carpenter while the others worked in building an airfield.

15.10.44-10.1.45

The Horthy declaration and the Arrow Cross; the order to walk to the Danube and waiting near the train; a detailed story how he managed to survive by getting false papers; his brother was in a protected hospital (Swiss or Swedish). He used to visit him. Once they told him that the Germans killed 28 people but there were only 27, therefore they wanted the missing one. The doctor asked for help from the Swedish Embassy and they sent Wallenberg with a lot of money. He gave it to the Germans and in this way his brother and the rest were saved (Dec. 1944). 2

10.1.45

The liberation by the Russians; about their behavior.

After the war

Back to his town, Salgotarjan; about his parents who were taken to death; the will to go to Israel. Through Pressbourg and Vienna to Israel in 1949.
About his life till now.

Recording time: 3 hours
Place: Witness' residence
Name of interviewer: Tikva Petel

Number of pages:
Date of interview: 16.11.89

שמות ומקומות - מאיר הרשטיק

Salgotarjan - שלגוטריאן

Fehergyarmat - פאהרג'רמאט

Verpele't - וארפאלאט

Pa'pa - פאפא

Kosice' - קושיצה

Budapest - בודפשט

Nirdhaza - נירדהאזה

Nyirbogad - נירבורגאד

Csengerujfalu - צ'נגרויפאלו

Kaszarnya - קסרנה

Or - אור

Nagybocsko - נאג'בוצ'קו

Mezokovesd - מזוקובשד

Ungvar - אונגוואר

Berczenyfalva - ברצ'ינאוואלפה

Nagyuarad - נאג'וואראד

Satoraljaujhely - שאטוראליא-אויהאלי

Hatvan - האטוואן

המשך רשימת שמות ומקומות - מאיר הרשטיק

Kiskunlachaza - קישקונלאצהאזא

Vadasz Utca - רח' וואדאז

Kiraly Utca - רח' קיראי

Oromvalgy Utca - רח' אורומונלג

Bencor Utca - רח' בנצור

Laktanya - לאקטניה

Rosza Utca - רח' רוז'ה

Batlen Ter - בטלן טר (בית חולים)

יבסריעאל ברגר (הדוד)

Fenyves Aruhaz - פאניוואס ארוהאז (חנות)

Rakoci Utca - רח' ראקוצי

Teleki - בכר טלקי

Wallenberg - וולנברג

Vaci Utca - רח' וואץ

Rotenbiler Utca - רותנבילר

Prescburg - פרטבורג

Vienna - וינה

ראיון עם מר הרשטיק בהל אביב

מראיינת: תקוה פתל

תאריך: 16 בנובמבר 1989

מדפיסה: אסנת בראל

- ש. מר הרשטיק, תתחיל בבית, עוד לפני המלחמה.
- ת. הבית שלנו היה בית דתי. לאבא שלי הייתה חנות בגדים והוא היה גם עוזר לאנשים, היה ידוע בעיר, אפילו הגויים אהבו אותו.
- ש. כדאי שתגיד את שנת ההולדת שלך ובאיזה עיר.
- ת. שנת הולדתי זה 19 בספטמבר 1917. נולדתי בהונגריה בשלגוטריאן (Salgotarjcan). אחר כך עברתי את החדר והבית ספר, ואחרי בית ספר למדתי בישיבות בכמה מקומות. קודם למדתי בשלגוטריאן, אחר כך בפאהרה'רמאט (Fehergyarmat), אחר כך בפאפא (Paoa), זה איזה מחוז מפורסם. אחר כך ב-1939, לפני שהמלחמה פרצה, הייתי ברשימה לנסיעה לארץ ישראל, עם אחי שהיה מבוגר ממני, הוא כבד נפטר לפני שנתיים, ז"ל. קראו לו יוסף הרשטיק. באו במוצאי שבת להגיד לנו שהגיע מברק ששני האחים הרשטיק נמצאים ברשימה, ויכלנו לנסוע ביום שלישי של אותו שבוע דרך בודפשט באוניה עד הים השחור ומשמה הלאה.
- ש. אני מבינה, אם כך, שהיתה אגירה ציונית בבית?
- ת. לא היה מאה אחוז אגירה ציונית, אבל רצינו לעלות. אחי עוד יותר ממני, רצינו לצאת מהונגריה, זה היה הכי חשוב. וגם שנינו גוייסנו לצבא, לצבא הקבע. אחי היה ציוני, הוא היה בוינה קודם, והוא עבד הרבה בציונות. אז בבית גם כן הייתה ציונות, אבל לא כמו שהיום.
- ש. רציתי עוד לדעת, לפני שתמשיך הלאה, איך היו היחסים עם השכנים הגויים?

ת. השבנים הגויים אצלנו, אי אפשר להגיד שהם היו אנטישמיים מאה אחוז. אבל המשפחה שלנו, אפילו הגויים אהבו אותנו. אמא היתה אינטלגנטית מאד, היא היתה יוצאת קושיצה (Kosice) בצ'כוסלובקיה והיא דיברה גרמנית. עד כדי כך שבאו אנשים שרצו לעשות איזה בקשה מהממשלה בבודפשט, בהונגריה - באו אליה שהיא תכתוב את הבקשות. היא היתה אינטלגנטית מאד. בבית שלנו בכלל היו אינטלגנטים. אנחנו עשינו כל מוצאי שבת עם נרות 'מלוה מלכה', איך שקוראים את זה. אבא שלי היה דתי, וכל מוצאי שבת עשינו את זה עם ניהונים, כל המשפחה. שני הבעלי בתים האלה הגיעו במוצאי שבת: מזל טוב, הגיע מברק מבודפשט (Budapest) ששני האחים הרשטיק נמצאים ברשימה, הם יכולים לנסוע ביום שלישי. אבא שלי היה חיוור. הוא לא ידע שאנחנו כבר תיכננו כל השנה לנסוע. אולי בן ידע או לא ידע, אנחנו לא דיברנו על זה. אני הייתי אפילו ב"הכשרה" כדי לנסוע לישראל, ועשינו את כל ההכנות כדי לנסוע. היו כל מיני תכניות. אפילו הלכתי לבודפשט להתפלל שחרית לפני העמוד, כדי לקדם את האפשרות לנסוע ולקבל את ההיתר יציאה. זה הגיע באמת במוצאי שבת, כפי שסיפרתי קודם. אבל כשהם הגיעו עם המברק, אבא שלי הסתכל רק על הנרות, הוא היה חיוור. ראיתי שהוא לא יכול לסבול ששני הבנים ביחד יעזבו אותו. בכלל, אנחנו הכרנו אותו כבר מקודם שהוא היה יותר מדי רגיש לילדים. גם אמא אהבה אותנו. אפילו הוא היה נגד זה שניסע ללמוד בישיבות, כי הוא רצה שנהיה בבית. הוא היה יותר מדי, כל אבא אוהב את הילדים, אבל הוא היה משהו מיוחד. ובשראיתי שהוא חיוור, אז הם שאלו אותו, קוראים לו באידיש, חיים לייזר: (אידיש) ששם ידעו כבר שיש משבר, הגרמנים היו כבר באוסטריה ובצ'כוסלובקיה. הם שאלו אותו: למה אתה לא שמח? הוא לא ענה שום דבר, רק הסתכל על הנרות. אז אני אמרתי שאני לא נוסע.

- ש. הייתם רק שני אחים?
- ת. לא, שלושה אחים.
- ש. אז ויתרת?
- ת. ויתרתי על הוסיעה. עבדתי על זה כל השנה, וראיתי שהוא לא יעמוד בזה.
- ש. ויוסקי?
- ת. יוסקי בן נסע.
- ש. אתה הזכרת שידעתם מה קורה באירופה. ידעתם שהגרמנים נמצאים. אבל שמעתם מה קורה ליהודים שם?
- ת. זה היה ב-1939, אחי היה באוסטריה כשהגרמנים נכנסו, יוסקי. הוא בא משם הביתה והוא ראה מה שיש שם.
- ש. מה הוא סיפר?
- ת. אמא שלי כתבה לו מכתב שהוא יבוא הביתה, כי ידענו שהגרמנים נכנסו. הוא אמר לנו בטלפון, הוא הלך כאן עם הסמל של הונגריה, ובכה הגרמנים לא נתנו לו להסתובב ברחובות, והוא עזר ליהודים שמה. הוא ענה לאמא שלי: כל עוד אני יכול לעזור כאן ליהודים אני לא נוסע. אמא שלי שלחה לו מברק שהאחות שלנו מתחנת ושיבוא הביתה לחתונה. עוד לא היתה חתונה, אבל בכה הוא בא הביתה. הוא עשה פרופוגנדה ואמר ששמע משהו רע באוסטריה, בוינה. הוא ליפר שהרביצו ליהודים, אפילו הרגו יהודים. הוא נתן הרצאה בבית כנסת קטן של בחורים, ובאו גם אנשים מבוגרים, הוא נתן הרצאה של מה שקורה בחוץ, שלא יחשבו שאין שום דבר. הוא סיפר מה שהוא ראה. לקחו אותו לצבא, עוד לא קיבל צו קריאה, רק התייצבויות. הוא אמר שהוא לא ילך לצבא, הוא יעלה לארץ ישראל. לקחו אותי בינתיים הם לצבא, וכשהגיע המברק הזה שנינו היינו מהויסיים לצבא חובה.

באותם ימים פרצה המלחמה עם הפולנים, בראשון לספטמבר, בכה שליהודים היה אסור לנסוע ברכבת, ומי שכן נסע הורידו אותו. היו הרבה פליטים והיהודים פחדו לנסוע ברכבת. אחי נסע, בהונגריה היה נהוג שהחפצים של החייל היו בארגז ירוק. לכל החיילים היה ארגז אחיד מעץ. הוא לקח את הארגז, כביכול הוא נוסע לצבא, ואחותי ז"ל, היא היתה עוד בחורה, היא ליוותה אותו, והם נסעו ביחד לבודפשט, ובמקרה שירצו להוריד אותו הוא יגיד שהוא הולך לצבא. הוא הגיע לבודפשט ועלה על האוניה.

הארגז נשאר בבודפשט, ואני גם רציתי לנסוע לבודפשט, אולי לעשות קניות או משהו לחנות, וגם בשביל הארגז, שנשאר בבודפשט. ואני אז קניתי כובע, היתה לנו חנות בגדים. הוצאתי כובע ירוק שבו הולכים ההונגרים האריסטוקרטים הולכים בו, עם נוצות, לבשתי את זה על הראש וככה נכנסתי לרכבת, בכה שלא ראו שאני יהודי. אבל כמה יהודים מהעיר שלנו שכן נסעו בכל זאת לבודפשט - הם פחדו להכנס לתא שלי כי חששו שכאן יושב איזה אנטישמי. אני יודדע את זה כי אחר כך כשהגענו לבודפשט ודיברנו הם אמרו לי: אנחנו פחדנו ממך כל הדרך. הגעתי לבודפשט. חזרתי הביתה עם הארגז. למחרת בבוקר היה צו הקריאה שלי לצבא חובה, לחיל התותחנים. אנחנו חשבנו קודם שאולי שזו איזה נקמה בגלל שאחי נסע, כי לו היה כבר צו קריאה ביד. אנחנו לא ידענו. בכל אופן זה היה אחרי הזמן שבדרך כלל קוראים לחיילים. זה היה כבר - 15 לספטמבר, במקום 1 לספטמבר. אני נכנסתי לצבא והייתי שנתיים בצבא חובה, בחיל התותחנים. היה לי קשה מאד בתור יהודי. המפקדים היו כולם אנטישמיים.

בקיץ 1941 ההונגרים נכנסו לרומניה, כבשו את רומניה. נכנסתי עם הצבא של הונגריה, עוד בתור יהודי. כשחזרנו מרומניה להונגריה, זה היה סוף דצמבר, הייתי כבר יותר משנה וחצי בצבא, אז העבירו את

היהודים למחנה עבודה, כל אלה שיצאו מהצבא חובה, צעירים. עשו
מכולנו פלוגה אחת ועבדנו. היינו עוד במדים, אבל בלי שום דבר.
כשהייתי בצבא, האמא שלי חשבה שאני אהיה פטור, עשיתי משהו ולא
הצלחתי בזה, נשארתי בצבא. אחרי כמה ימים שאמא ידעה שאני בצבא
היא כתבה לי: לאבא בואב מאד שאתה סידרת אותו. כאב לו שאני
נשארתי בצבא. כשהייתי בצבא, אני לא אכלתי טריפה. באותה עיר
נירדהאזה (Nirdhaza), איפה שהיינו, הרה דודה שלי שהיה להם בית
חרושת לסודה ומים. והבנות הביאו לי כל צהרים אוכל חם. לפעמים הן
חיכו ליד השער, אפילו בחורף הכי קר במשך שנה, עד שנתנו לי לצאת.
באופן רשמי זה היה אסור. אבל כביכול שאני קבלתי אורחים - אז
הזמינו אותי לשבוע. ומחוץ לשער אני אכלתי, אפילו באמצע החורף.
לפעמים האוכל היה קר, אבל לא רציתי לנהוג בטריפה.
פעם בחורף הכי קשה היה מדובר שאנחנו נלך לעשות ניסויים. במשפחה
של הקרוב שלי הם ידעו שאני אצא עוד מעט לאיזה מקום. אבל לפני
שיצאנו, עשינו ניסוי בעיר, עם כל הציוד, עם המטבח שיצא עשן.
עשינו כאילו היינו שם, אבל עוד לא הלכנו שם, רק עשינו סיבוב
בעיר. עברנו ליד הדירה של הדודה שלי, והמשרתת היתה בחוץ וראתה
שאנחנו הולכים, אז היא חשבה שאני כבר הלכתי לשמה, ולמחרת הם כבר
לא הביאו לי אוכל. הם חשבו שאני כבר לא נמצא בעיר. ככה היה
שלושה ימים. ואני לא אכלתי שלושה ימים שום דבר, רק בבוקר לחם
וקפה שחור. לצלצל היה בלתי אפשרי. ביום שלישי בערב כשבן יצאתי,
הם התפלאו, הם סיפרו לי שהיז שלי רעדה, עד כדי כך הייתי רעב.
אחרי כמה ימים באמת הגענו לשם כדי לנסוע למקום הזה. אבל היה שלה
עמוק והיתה רוח, ובדרך כשהלכנו, התותחנים היו עם סוסים, לא כמו
היום עם זאקים. היו לנו ששה סוסים שהובילו אותנו. אני ישבתי על
התותח. אבל במסילה שבה הלכנו, בין העצים היה שלה גבוה, אפילו עד

עשרה מטר, כך שלא יכלנו לנסוע על הכביש. נסענו בשדה. שמה השלה היה בגובה של חצי מטר בערך. אנחנו היינו אחרונים, ולסוסים לא היה כח לסחוב, ואנחנו נשארנו שם כל הלילה. זה היה בינואר פברואר, בזמן הכי קר. בלי אוכל, בלי שום דבר. בבוקר באו לעזרה עוד סוסים, באו לקחת אותנו, והגענו לעיר שנקראת נירבוגאד (Nyirbogad), זה על יד נירדהאזה.

כשהגענו לשם בערך בשעה אחת עשרה, אז כולם היו רעבים. אני הייתי יהודי בודד מאלה שנשארו אחורנית. לא נתנו אוכל. היינו צריכים לנקות את כל השטח משלה. בשעה שתיים עשרה אמרו שאפשר ללכת לאכול. לי לא היה מה לאכול. היה שם יהודי אחד, קליין היה שמו, אמרתי לו: קליין, מה אני אעשה, אין לי מה לאכול. הוא אמר לי: תשמע, אני הגעתי אתמול עם הפלוגה הראשונה, ועוד לא נתנו לאכול לאנשים שלנו. אבל יש כאן משפחה יהודית בשם שוורץ, אני אמרתי להם שאני לא אוכל טריפה, הלכתי לשם וקבלתי אוכל. תלך לשם, אל תהיך שאני אוכל טריפה, אבל לך לשם ותקבל אוכל. אני נבנסתי לשם, אבל הייתי רעב, כי יום לפני זה כבר הייתי בדרך והכל הכל. אמרתי להם והם הביאו אוכל. ופתאום יצאו לי דמעות. באמצע האוכל, משהו, הייתי רגיש, יצאו לי דמעות. הביאו לי אוכל, היו שם בחורות יפות והכל. לנו לא היו שם מחנה, גרנו אצל משפחות. גרנו באזרות של הסוסים. אני הלכתי לשם בפעם השלישית לאכול צהרים, ופתאום נבנס רב סמל אחד, אחד שלא היה רשע אבל היה בן אדם רע מאד, כולם פחדו ממנו. צרות שהוא יכול היה לעשות - הוא עשה, לכולם, לא רק ליהודים. הוא נבנס לשם, ראה אותי שאני אוכל שם. הוא לא אמר לי מילה, רק דיבר עם הבחורות. אני אכלתי. פחדתי נורא, הלא אסור לעשות דבר כזה. כשחזרתי לאיפה שהגדתי אז הוא נבנס ושאל אותי: מה זה שאתה אוכל שם. אז אמרתי לו את האמת: אדוני, תשמע, כבר שלושה חדשים אני

בצבא, לא אכלתי אף פעם טריפה. בנירדהאזה קיבלתי אוכל מהקרוובים, וכאן אין לי מה לאכול אז הלכתי לשם לאכול. למה אתה עושה את זה? אמרתי בהלל שאני דתי. מאז הוא התחיל פשוט לפנק אותי. מאותו רגע הוא התחיל לפנק אותי. אני אכלתי שם אחר כך כל הזמן. אחרי שבוע בערך חזרנו לנירדהאזה למחנה. היה שם עוד רב סמל באותה דרהה. אבל הרב סמל שפינק אותי היה אחראי על הסוסים, והשני היה אחראי על התותחים. כשהיה קר מאד הרב סמל שלי אמר לי: אל תלך החוצה, יש כאן נגריה, לך תעזור שם. הוא פשוט לא רצה שאני אהיה בקור בזה. השני ראה שהוא מפנק אותי, הוא חשב שאולי אני נתתי לו משהו, אולי כסף. הוא התחיל לצעוק: אתה בן יוצא החוצה. אז הוא אמר: לא, הוא צריך ללכת לנגריה. ככה היה ביניהם ויכוח. פעם לקחתי לשני אבן שהוא רצה לזרוק בי. הייתי מוכרח בסוף לצאת. היו מקרים שבאמת לא היה מה לעשות בנגריה, והוא שלח אותי: לך לנגריה. אמרתי: אין מה לעשות. הוא אמר: תישר מסמרים, רק תהיה שם. זה הקל עלי הרבה את האוכל הכשר, כי האדם שישב בפנים ידע שאני לא נגר ולא יודע, הוא נתן לי משהו לעשות, הוא נתן לי תמיד לצאת לקניות וככה יכלתי לאכול בבית של הקרוובים שלי. זה הקל עלי הרבה.

- ש. איך היה היחס בין החיילים ההונגרים לביניכם?
- ת. הרוב היו אנטישמים.
- ש. איך זה התבטא?
- ת. למשל, בצבא אסור להלשין, אפילו אם עושים לי משהו - אסור להלשין. אני הייתי על סוס, והשני הגוי היה על הסוס שלו. הוא הבין בסוסים, כי הוא היה מהבפר. הוא התחיל לירוק על הסוס שלי, וכשיצאתי מהמקום הסוס נתן לי בעיטה במתניי. היה לי סימן אולי חדשים. אבל היה לי אסור, ידעתי שאסור להלשין. הוא עשה את זה רק

מאנטישמיות. היו עוד מקרים. היה מקרה שיצאתי בערב לדודה שלי לאכול, ובא איזה קצין צעיר. שם בהונגריה היו מוכרחים להצדיע עם היד. בדיוק לפני שהוא הגיע, זה היה בערב, אני ירדתי מהמדרכה והלכתי לצד השני איפה שהדודה שלי גרה. הוא חשב שאני עשיתי את זה בכוונה. למחרת מזמינים אותי שאני צריך ללכת לפני הקצין שעושה את המסדר בבוקר, כי יש לי איזה עבירה. אמרתי שאין לי שום עבירה. אמרו שלא הצדעתי. למחרת באמת עמדתי בשורה, ובא הקצין הזה ואמר לי: אתה. אז אני הסברתי בקושי שלא עשיתי את זה בכוונה כדי להתחמק ממנו, רק בדיוק שם גרה הדודה שלי. הם קיבלו את זה. הם לא היו אנטישמים. אני הייתי חייל בין הטובים. באופן פיזי הייתי טוב. לפני הצבא הולכים שם, קוראים לזה לבנטה (Levente). כל יום ראשון הצעירים הלכו לשם לעשות אימונים. אז רוב היהודים התחמקו מזה, ואני תמיד הלכתי וידעתי עם הרובה וכל דבר. הייתי ספורטאי, בכל המקצועות הייתי הראשון, בכדורגל, בכדור ברזל. ככה שזה היה לי יתרון שמה.

לפני שהייסו את המילואים כדי להכנס לרומניה, היה מדובר שתהיה אולי מלחמה, זה היה בערך באוגוסט 1940 אני חושב - אז חילקו את הפלוגה שלנו, את החיילים שלנו לשניים. הביאו מילואים אתנו ביחד. אני קבלתי. את הרב סמל הזה הגרוע, וההוא הלך עם החצי השני. הוא אמר לי בלי חבמות: תדע לך, עבשיו אתה נפלת ביד שלי, החבר שלך הלך למקום אחר, עבשיו תהיה תחת ידי. הלכנו שם קרוב לגבול, במקום שקראו לו צ'נגראויפאלו (Csengerujfalu). הרב סמל הזה שלח אותי כל יומיים לשמירה. זה אסור אפילו, כי אז אין זמן לישון, שכל ארבע שעות צריך להתחלף. אבל הוא עשה לי את זה.

ש. רק בגלל שהיית יהודי?

ת. בן .

ש. בגלל שאתה יהודי? אתה חושב?

ת. בן .

ש. רק כלפיך?

ת. בן .

ש. כמה יהודים עוד היו שם?

ת. היו שם שלוש פלוגות בקסרנה (Kaszarnya), בפלוגה שלי היינו שלושה

יהודים. אבל השנים האלה לא היו חיילים טובים, היו להם הרבה צרות

בגלל זה. לי היה מזל שהייתי חיל טוב. הוא שלח אותי כל יומיים,

כפי שסיפרתי. פתאום בבוקר, עוד לפני שהיה אור, אני שומע רעש.

לפי הצבא הבן אדם צריך להוריד את הרובה. אני שמעתי את התותחים.

צריך להוריד את הרובה ולהגיד לשני לעמוד. הוא צריך לעמוד. אני

צריך לשאול אותו את הסיסמא. הוא צריך להגיד לי את הסיסמא. אחר

כך הוא שואל אותי סיסמא וגם אני צריך להגיד סיסמא. ואם הכל בסדר

אני אגיד לו: קדימה. וכשהוא כבר קרוב אלי ארבעה מטר אני צריך

להצדיע ולהגיד לו: אדוני רב הסמל, כל הלילה לא היה שום דבר

מיוחד והכל בסדר. כשגמרתי הוא אמר לי: אתה ישנת. הוא התחיל

לצעוק עלי. אמרתי: אני לא ישנתי. אמר: אתה בן ישנת. הוא התחיל

לצעוק, בקול רם. הרי הוא לא צריך אותי כל יומיים כדי באמת לתפוס

אותי. אמרתי שלא ישנתי. הוא ראה שאין חכמות והלך לו. במקום הזה

איפה שהיינו כבר שלושה שבועות, לא היה לי מה לאכול. מה אכלתי -

קניתי שם חלב ולחם, וזה אכלתי. היה שם יהודי אחד שהוא היה השמש

של הרב סמל הזה,

ש. היה עוזר בזה, שרת בזה?

ת. עוזר. היו להם סוסים שרכבו עליהם. זה היה מנקה גם את הסוס של

הרב סמל וגם את הבית. שרת אישי, יהודי בשם צ'יגלבאום. הוא אמר

לי: הרשטיק, אני רואה שאתה לא אוכל כל הזמן ואני לא רוצה שאתה תהיה חס וחלילה חולה. תדע לך שאני אהיד לצ'ילאה, כך קראו לרב סמל הזה, שאני השמש שלו, שיכריחו אותך לאכול. אז אני הייתי כל כך רעב כבר בזמן הזה, שהייתי כבר שמח, שיגידו לי שאני מוכרח. יום אחד הייתי בשמירה בכביש שהיה מחוץ לחוה, איפה שהיינו, עם הכידון, ופתאום אני רואה שבאה בחורה. אנחנו היינו צריכים לבקש מכל אחד שעבר שם תעודת זהות. אני פותח את התעודת זהות שלה ואני רואה את השם של בחור שאני זכרתי שהוא למד בשלהוטריאן, בעיר שלנו. לבחורה קראו לפי השם. היא לא ידעה שאני יהודי, היא פחדה. אמרתי לה: אל תפחדי, אני גם בן יהודי. אדליס קראו לבחור שלמד בישיבה בעיר שלנו. לבחורה גם קראו אדליס. שאלתי אותה: תגיד לי, לא למד בעיר שלנו שלהוטריאן איזה קרוב שלך בשם אדליס? היא אמרה: כן, זה היה אח שלי. אמרתי לה: תשמעי, אני כבר כאן שלושה שבועות ואני לא אוכל טריפה, איפה את הוזה? היא אמרה לי שארבעה קילומטר מכאן, במקום שקוראים לו אור (Or), והיא תביא לי אוכל. זה היה מחוץ למחנה. שם היה לנו איזה אוהל קטן ושם הייתי. באמת אחרי חצי שעה היא הגיעה עם האוכל: מרק עם בשר, כבר שלושה שבועות לא ראיתי דבר כזה. אכלתי הכל. היא חזרה. כשהיה התור שלי לחזור - חזרתי.

באותו יום תפס אותי הרב סמל הזה ואמר לי: מחר בבוקר אתה עומד למסדר, אתה תהיה לקצין שאתה לא אוכל את האוכל ותהיה חולה ויפטרך אותך מהצבא. אבל אל תעיז להגיד אחרת, כי אני אהיה שם, אני מסדר את המסדר. טוב, פחדתי ממה שיהיה.

שבחתי להגיד, לפני זה. כשעשינו את הפרובה (תרגיל) לעשות את התותחנים, אז התותחנים היו במקום איפה שאני הייתי, היה לזה שם בדוי, היו ארבעה תותחנים, היינו שם אולי חמישים איש עם קצין אחד.

המפקד של כל הפלוגה שלנו הוא היה בהר באיזה מקום. הוא נתן משם את הפקודות, את המספרים איך צריך לסדר את הקנה של התותח, עם מספרים. אני הייתי ליד הטלפון והיה אחד עם דרגה יותר גבוהה ממני, גוי, הוא היה המפקד של הטלפון. בגלל שהדיבור שלו לא היה כל כך מסודר אז אני תפסתי תמיד את הטלפון. פעם קבלתי פקודה מהמפקד של כל התותחנים שלנו, איזה מספרים, הוא אמר איך שצריך לסדר. אני אמרתי לו שהפקודה לא בסדר. הוא אמר לי: למה לא בסדר? אמרתי שזה לא בסדר. הוא שאל אותי: מי אתה? אמרתי שאסור לי להגיד את השם, כמו עכשיו במלחמה, אסור לי להגיד את השם שלי. מי אמר לך את זה? אמרתי: הסמל שלי, שאני עובד איתו. הוא אמר: תשלח לי את הקצין. אז בא הקצין שהיה במקום שלנו, הוא בא לטלפון. המפקד שאל אותו מי זה היה שדיברתי איתו קודם. הוא אמר שזה היה הרשטיק. אז אמר לו: תגיד לפני כולם שהוא מקבל ממני אות הצטיינות על ההתנהגות שלו. וככה הוא עשה באמת. הוא אמר לצבא, שם לא היו יהודים, רק אני יחיד. הוא אמר: אני בתור גוי חייב להגיד על היהודי הזה שהמפקד נתן לו ציון.

כשהגיע הדבר הזה, קצת פחדתי וקצת לא, כי ידעתי שהקצין הלא הוא ציין אותי לפני כמה שבועות לשבח. נהוג היה שמי שקראו אותו באיזה אשמה היה צריך לעמוד בצד שמאל. בצד ימין עמד מי שאחראי על הניקיון, מי שהיה מחצרץ, כל אלה שיש להם תפקיד, ואחרונים עומדים אלה שבאים בשביל אשם. ואני הייתי לבד שעמדתי בצד שמאל. האנשים שם כולם ידעו שהזמינו אותי למסדר והחיליים כולם אמרו: מה יהיה, מה יהיה. אני עמדתי בצד, כולם אמרו את המילים, שאני טוראי של היום והכל בסדר. וכשהגיע אלי, תמיד מצדיעים, אמרתי לו שלפי הפקודה של רב סמל צ'ילאה, אני באתי לשם. אז הוא שואל אותי: מה יש הרשטיק? הוא התפלא, כי ידע שאני חיל טוב. אז אמרתי לו במילים

האלה: אני לא אוכל את האוכל של הצבא, ולפי המילים של רב סמל צ'ילאק, זה מזיק לי לבריאות. את המילים האלה, זה השם נתן לי, אפשר להגיד. הוא אמר: אני באמת רואה שאתה נראה לא כל כך טוב. ומה אתה חושב, מה אכלת למשל אתמול? ואמרת לי: אכלתי מרק עם הפולקע של האוונז. אז הוא אמר לי: אתה עושה בדיחות? ששמה בכלל לא היה במחנה, הם אכלו חזיר. אמרת לי: כן, אז סיפרתי לו. אמרת לי שהייתי שם בשמירה ובאה בחזרה, סיפרתי לו את כל הסיפור. אז הוא שאל אותי: למה היא העבירה לך את זה, סתם? סיפרתי לו שאח שלה למד אצלנו בהונגריה, והוא ביקר אצלנו ואכל בשבתות לפעמים, וככה היא הביאה לי. הוא אמר לי: טוב, אני לא נהד, רק שלא יהיה לך משהו, ובשאלתנו נחזור לגירדהאזה לעיר שלנו, אני אציע שאתה תקבל את הבסוף שמגיע לך בעד האוכל. היה מנהג כזה שמי שלא אוכל בפנים. זאת אומרת, לא רק שהוא לא נצף בי. אז כל החברים שלי שמחו שם, שהוא לא הצליח.

אחר כך נבנסנו לרומניה. כשחזרנו מרומניה היה בדיוק לפני החגים שלנו. היהודים לא קיבלו כל הזמן חופש. הגויים כן קיבלו והיהודים לא קיבלו. שכחתי עוד משהו קודם. זה היה בקריסטס הראשון. שמה מקבלים חופש כל החיילים, אבל צריכים להשאר במחנה אולי שלושים איש. אז כל היהודים שהיו שם היו בין אלה, ואלה שלא ידעו טוב את הצבא. זאת אומרת, הטמבלים נשארו והיהודים, וכמה מהמפקדים שהיו מוכרחים להשאר שם. כל יום החג, מהבוקר עד הערב, זה היה בסוף דצמבר, והיה קר, רחצנו את העגלות ואת התותחים, בקור כזה, מהבוקר עד הערב, עם מים קרים, גם הגויים וגם היהודים. זה המפקדים עשו, הם היו מרוגזים עלינו שהם היו גם כן מוכרחים להשאר. אנחנו לא היינו אשמים בזה. בערב פתאום אומרים שעל יד עץ האשוח נהיה ביחד, וצריך להביא את הארגז שבו יש החפצים. אנחנו חשבנו שנקבל מתנות.

אנחנו נבנסנו לשם. זה היה באולם ריק. היה רק העץ עם הסוכריות. פתאום אמרו שצריכים לקחת את הארז ביד, להוריד את עצמנו על הרצפה בקפיצה, ולקפוץ עם הארז מסביב העץ הזה, וצריך לשיר את השיר שלהם, קוראים את זה בהונגרית (הונגרית). זה השיר שהגויים שרים. באידיש זה מלאכים.

ש. מה הפירוש בעברית?

ת. 'מהשמים באים המלאכים', ככה התחיל השיר. קפצנו עם הארז הכבד. שמעתי מאחורנית שהגויים עושים כל מיני מילים הסות באמצע השיר. ואנחנו לא קבלנו גם אחר כך חופש, עד פעם. כשחזרנו מרומניה בן קבלנו חופש למשך שבוע, אבל יצא בדיוק שבערב יום כיפור שזה היה ביום ראשון, הייתי צריך בערב להיות בצבא. כך שלמעשה במוצאי שבת הייתי צריך לחזור לנירדהאזה. אבל מה, ביום חמישי שלחתי מברק. אני ידעתי שהמפקד טוב אלי. שלחתי מברק שאולי הוא יכול לתת לי להשאר עד אחרי יום כיפור, שאני אהיה יחד עם ההודים שלי. המברק היה צריך להגיע בשבת. וזה באמת הגיע בבוקר, אני לא ידעתי מזה. חשבתי שאולי, לא ידעתי מה. במוצאי שבת אמרה לי אמא: תדע לך שהבוקר כבר הגיע מברק עם שתי מילים: אני לא מרשה. זאת אומרת, זה מילים קשות, זה לא סתם, 'אני לא מרשה'. במוצאי שבת אנחנו הלכנו, בשתיים עשרה יצאה רכבת. אני יצאתי עם אבא שלי ז"ל. היה לו זקן יהודי, ואנחנו טיילנו שם בתחנת הרכבת. פתאום ראיתי שם איזה קצין גבוה. שמה הקצינים היו בולם אנטישמים. אני פחדתי שאני נכנס לרכבת והוא ראה אותי מטייל עם יהודי - אז הוא יעשה לי צרות. אבל זה לא קרה.

הגעתי בצהרים בערך לנירדהאזה. הייתי צריך להכנס רק בערב, וזה היה ביום ראשון שלהם. הלכתי לאכול צהרים אצל הדודה שלי. לפנות ערב הלכנו ביחד לבית הכנסת, שאני צריך להכנס לצבא רק בשתיים

עשרה, יש לי זמן. הדודה שלי היתה בצעיף לבן, כמו שהנשים הולכות לבית כנסת, ואני הלכתי איתה. ופתאום בא איזה חייל שהיה בתפקיד, הוא לא היה מהתותחנים, הוא היה מחיל הרגלים. אולי הוא היה קצת שיכור, אני לא זוכר. לי היה כאן רובה. קודם כל הוא ביקש ממני להזדהות. נתתי לו את הפס שאני בחופש. הוא אמר: לא, אסור שיהיה לך. היית בחופש, למה לא השארת את זה במחנה? אני אמרתי, תזהר, כתוב בפנים שזה שייך לציווד. לא נכון, הוא התחיל לצעוק, אתה באיתי עכשיו למאסר. הוא ראה שאני יהודי, זה היה מאה אחוז אנטישמי שהוא ראה שאני יהודי. אמרתי לו: אני לא הולך. היה ויכוח בינינו. אמרתי לדודה שכבר מאוחר שהיא תלך לבית כנסת, והיא באמת הלכה לבית כנסת ל'כל נדר'. אני התווכחתי איתו ובסוף הוא נתן לי. באתי לבית כנסת והדודה שלי שמחה שלא תפסו אותי. הייתי שם עד אחד עשרה וחצי אצלם בבית. אחר כך נכנסתי לצבא. אני הייתי בטוח שביום כיפור יתנו לנו לצאת לבית כנסת. הרי יום כיפור זה היה ידוע. זה לא בא בחשבון. אבל מה, נתנו לנו, זה היה ביום שני יום כיפור, אז יתר הגויים הלכו לאימונים, היהודים נשארנו בפנים. אני תמיד עוד חשבתי שיקחו אותנו לבית כנסת, אבל זה לא קרה. מה שכן קרה - לקחו אותנו לנקות את העגלות ואת הסוסים. כל היום עד הערב נתנו לנו לעבוד ולא נתנו לצאת.

יש כאן עוד דבר ששכחתי לספר לך. כשהיינו כאן בצ'נהראויפאלו, מה שהיה קרוב לרומניה, שסיפרתי קודם. ביום ראשון נכנסו הגויים לכנסיה שלהם, ביום ראשון בבוקר. היינו שמונה יהודים, נשארנו שמה במקום. היה לנו איזה מחסן איפה שישנו על הקש. פתאום בא הרב סמל הזה: כולם לבוא אלי למעלה ביחד! אבל בריצה! באנו לשם לאיזה הבעה. זה היה בקיץ, באוגוסט או ביולי. הוא אמר לנו: מהר לרוץ פנימה ולהתלבש בכל הבהדים החורפיים, עוד שתי דקות כולם צריכים

להיות כאן. אנחנו כבר ידענו שעושים רע בשבילנו. חזרנו, אז נתנו לנו לעשות כל מיני דברים, לקפוץ על רגל אחת, לרוץ, ולשכב, ולצעוק. הוא צעק: אתם לא רוצים לאכול, כאן לא טוב לכם, אתם קומוניסטים, מה אתם חושבים. הוא צועק, ועשה אתנו כל מיני דברים רעים. היה שם בית שימוש, היינו צריכים לנקות את זה ביד, מה שאפשר. פתאום הגיע איזה קצין שהיה כומר באזרחות, אבל עכשיו הוא היה בצבא. הוא אמר לו להפסיק. הלכנו למקום שלנו איפה שהרנו, והיהודים התחילו לצעוק עלי שזה היה בגללי שאני לא אוכל את האוכל. פתאום התחלתי לבכות. והרב סמל נכנס פנימה בדיוק באותה שניה. הוא צעק עלי: מה אתה בוכה? אמרתי לו שכולם אומרים שזה היה בגללי, מה שקבלנו עכשיו את העונש. הוא אמר: לא, זה לא בגללך, והוא יצא.

אנחנו לא ידענו מה קרה. בסוף התברר מה קרה. עברו ליד המחנה הזה, כמה ימים לפני זה, שני ילדים יהודים, אחד בן שתיים עשרה, אחד בן ארבע עשרה. הבן ארבע עשרה לא היה עם כל כך הרבה שכל. החיילים תפסו אותם שהם כמו מרגלים. לקחו אותם לחדר שם, קשרו אותם בידיים וברגליים. המקום היה מלא עם יתושים. קשרו אותם, והיו שם אולי יומיים, קצת אוכל קיבלו. סתם רישעות. אנחנו לא הלכנו לשם, רק ידענו את זה מהאחרים. ההורים הלכו לחפש ואחרי זמן מצאו שהילדים שלהם כאן, אז הם הלכו להתלונן למפקד העליון. הוא הצמין את המפקד שלנו והוא קיבל נציפה חמורה, איך עושים דבר כזה עם שני ילדים, אחד בלי שכל. בגלל זה קבלנו את העונש הזה. בגלל שזה היה עם שני יהודים, אנחנו לא היינו אשמים, אבל אחד כך ידענו שהמפקד שלי, שבאמת היה טוב אלי, הוא נתן לעשות את העונש הזה.

אחרי זמן מה כשחזרנו לנירדהאזה, ובשהלכתי לחופש ושלחתי לו את המברק לתת לי הארכה - כנראה זה השפיע עליו.

חזרנו לנירדהאזה ושלחו אותנו לקורס אחר הצהריים כדי לקבל את החיילים החדשים. היתה לי שן שלא היתה כל כך טובה, אבל לא הלכתי לעשות את זה, כי ידענו כבר שלוקחים את היהודים למחנה עבודה.

ש. איך ידעתם?

ת. חלק מהצבא לקחו כבר למחנה עבודה.

ש. רק את היהודים?

ת. רק את היהודים, למחנה עבודה. אנחנו עוד היינו בצבא, אבל כבר שמענו שבכמה מקומות לקחו. אבל אני חשבתי שעם פרוטקציה לקחו אותי ללמד את החיילים החדשים שבאים עבשיו - אפילו לא הלכתי לרופא שיניים, רק הלכתי לקורס אחר הצהריים. ועשיתי הכל מאה אחוז. בסוף, זה לא עזר שום דבר. בתחילת דצמבר בערך אמרו לכל היהודים להכנס. אז היינו צריכים להביא את הבגדים של האזרחי שהיו בבית, להחליף. לי אפילו לא היה מעיל חורף, רק איזה סדין לקחתי עלי. שלחו אותנו לקושיצה.

ש. רצייתי לדעת, למה לא רצית ללכת למחנה עבודה? שמעת מה קורה שם?

ת. לא, במחנה עבודה שם בהונגריה, זה לא מחנה השמדה.

ש. אני מדברת על מחנה עבודה.

ת. בטח, ידענו. קודם כל יהודים, שמענו שעושים להם צרות. אפילו באן בצבא עשו ליהודים צרות. אז שמה בין היהודים שולחים אותם לעבודות קשות. הצבא הרי יותר טוב.

ש. מאיפה ידעת?

ת. שמענו, ידענו שכבר לקחו יהודים מהבית, לא רק מהצבא, סתם מהבתים אנשים מבוגרים בני ארבעים, לקחו מהבית ולקחו אותם למחנה עבודה.

ש. בתקופה הזאת שהיית בצבא, התכתבת עם הבית?

ת. בן, אבל תמיד כתבתי וידעתי שזה הולך דרך צנזורה.

ש. מה הם כתבו?

ת. נניח, במכתב הראשון, שהיה לי קשה מאד בהתחלה. קשה קשה מאד. אני קבלתי קודם כל לא סוסים, רק פרדות, שנותנים בעימות. לא סיפרתי את זה קודם. בלייל שבת הראשון או השני באו הקרובים בלייל ששי להביא לי אוכל, לשער, כמו תמיד. בדיוק אז קבלתי שתי בעימות מפרדה גדולה. היתה שם פקודה, בשנותנים את האוכל, על הקיר איפה שהפנים של הסוס, יש שם קערה שצריך לשפוך בפנים את החיטה שהוא אוכל. אבל זה הולך לפי פקודה. עומדים בחוץ והוא אומר להבנים את האוכל. צריך לעשות אחורה פנה, ולשפוך בפנים את האוכל, ולהביא בחזרה את השק ולתלות על העמוד, ולחזור ולתפוס את הפנים של הסוס שלא יזרוק החוצה את החיטה. גם אני עשיתי ככה. שפכתי את החיטה. הלכתי, וכשחזרתי פתאום הפרדה נוגה לי שתי בעימות, אחת אחרי השניה, בברכיים. ונפלתי החוצה, מחוץ לגדר, לא יכלתי לעמוד אפילו. בדיוק באו מהשער להגיד שיש לי ביקור. היתה שם שמירה, לא מהחיילים שלנו דווקא, באו להגיד שלהרשטיק יש אורחים. אמרו להם שהוא לא יכול להגיע כי הסוס בעט בו. הדודה שלי היתה כמו אמא, פחדה מה קרה, מה קרה. באמת הייתי שלושה ימים אחרי זה בבית חולים. זה עבר לי. בכל אופן, קבלתי את זה, זה היה אז. היה יהודי אחד בשם גוטמן שקיבל גם כן בעיטה בפנים, בשיניים. הוא היה מבדפשט, הם היו מוכרים מכנסים והיו ידועים בכל הונגריה וקראו להם גוטמן נדראג. הוא היה צריך להיות קצין כי גמר אוניברסיטה. אבל בגלל שהוא היה יהודי הוא לא קיבל את מה שמגיע לו, הוא היה חייל כמונו. הוא קיבל בעיטה בפה שכל השיניים נשברו לו, והוא היה שלושה חדשים בבית חולים. לי היה גם כן מזל שקבלתי במקום שלא היה כל כך מסוכן.

כשקבלנו את הפקודה ללכת למחנה עבודה, אז כל אחד הלך והביא את מה שהיה לו. לי לא היה אלא רק בגד קיץ, כשנכנסתי לצבא היה לי בגד קיץ. לקחתי ביסוי דק ששמים בצבא על הסוסים, וזה היה לי במקום מעיל חורף. אנחנו הגענו לקושיצה, זה היה שייך אז עוד להונגריה, היינו אולי שלושים יהודים, מכל המחנה. לא היה לנו לאן ללכת, בי המקום שהיינו צריכים ללכת אליו היה מחוץ לעיר. היה מקום אחד ברחוב שהיו בו כל מיני בחורות, והיה אחד מהחברה שאמר שיש לו איפה ללכת. היו שם אולי עשרים שלושים חדרים, רחוב מלא. אבל אני הייתי דתי, אני לא אכנס. לא רחוק משם הד דוד שלי בשם גולדשטיין. זה היה אח של סבתא שלי, דוד של אמא שלי בשם גולדשטיין. ידעתי מזה. ובשתים בלילה הלכתי לשם, כמו שהייתי, דפקתי בלילה. הם לא רצו להכניס אותי. אמרתי להם מה שיש ושמה ישנתי.

אחר כך בבוקר נכנסנו למחנה איפה שהיינו צריכים ללכת. ואני גם לא אכלתי, שם לא היה אוכל בשר. אבל כל פעם שהיתה הזדמנות הלכתי לאכול אצל גולדשטיין. היינו שם כמה שבועות.

ש. מה עשיתם שם כל הזמן הזה?

ת. שמה היינו במחנה, לא היתה לנו עבודה. זה היה מחנה ריכוז בעצם. היו שם אולי אנץ איש. משם חילקו את האנשים לכל המקומות.

ש. וכל היום?

ת. לא עשינו שום דבר. לפעמים הלכתי לעזור, מישהו ביקש ממני שהוא עושה קניות, אל אמרתי שאני רוצה לעזור. בינתיים נכנסתי לאכול צהרים אצל הקרובים שלי.

ש. איפה הרתם? בתוך מה?

ת. אנחנו גרנו שם בצריפים. היינו שם אולי שבוע ואחר כך חילקו אותנו לכמה מקומות. אותנו לקחו, מאתיים איש, ליד נאה'בוצ'קו (Nagybocsko). ליד זה יש כפר עוד יותר קטן, פולנה, קראו לו. שם

יש הרים גבוהים, ושמה אנחנו הרנו אצל משפחות. היינו צריכים לעלות כל יום על הרכבת. הרכבת לא היתה סגורה, רכבת פתוחה, רכבת קטנה בין ההרים, עד לגובה. שם היתה איזה רכבת משא שהשלה נפל עליה, ואנחנו היינו צריכים לחלץ אותה. כל בוקר לקחו אותנו ברכבת קטנה, אבל בלי ביטוי, וזה היה קר מאד, זה היה בינואר. אנחנו תמיד התלוננו שקר לנו. אמרו שאנחנו נקבל קרונות מכוסים. זה לא הגיע. מיום אחד לשני, היו שם כמה בחורים חזקים מקושיצה, הם אמרו: אם לא יתנו לנו מחר רכבת סגורה - לא נצא. באמת היה ככה. למחרת בבוקר לא היתה רכבת סגורה. אנחנו כולם הלכנו הביתה ועשינו שביתה, ולא הלכנו. הלכו לחפש מי היו האנשים שעשו את זה. הם תפסו שני אנשים, ידעו מי זה היה, לקחו אותם, ושם בצבא היה עונש שתלו את האנשים עם הידים על הגב. זה היה העונש הכי חמור. עשו כבר את ההכנות כדי לעשות את זה. זה היה כפר קטן. כל היהודים היינו שם אולי מאה חמישים בחורים צעירים שיצאו מהצבא, מכל מיני מקומות. הלכנו לשמה. באו לקחת אותם והחלטנו שאנחנו לא נותנים. הוצאנו את הדברים. והחיילים היו שם אולי חמישה איש סך הכל. הם הצמינו את הז'נדרמרים מהכפר, שהיו אולי חמישה. הם אמרו: נגד מאה חמישים איש אנחנו לא עושים שום דבר. הלכנו הביתה, לא ידענו מה יהיה. הגיע פתאום איזה קצין גבוה. אנחנו פחדנו שיכול להיות שיהרגו כמה אנשים בגלל זה. נכנסו למפקד העליון שהיה במחוז, ולמצלנו הוא היה בן אדם טוב. הוא קיבל כנראה כסף מהיהודים. הוא אמר שצריך לשכוח את כל הדבר הזה, הוא לא יעניש את האנשים. וככה עברנו גם את זה. חזרנו משם, היינו שם כל החורף. אחר כך כן נתנו לנו קרונות, ועוד כמה שבועות היינו שם.

עברנו משם לעיר מזוקובשד (Mezokovesd). זה היה במרכז הונגריה. אני נכנסתי לעבוד כנהג בנהריה. אבל כולם הלכו לעבוד ברכבת עם

פחם. כשהם באו הביתה בצהריים אני תמיד הכנתי להם, בהתנדבות, מים עם דלי כדי להתרחץ. לי היתה עבודה קלה יחסית. פתאום הגיע איזה קצין גבוה, שהוא קיבל תלונה על משהו, שהחיילים לא רוצים לעבוד. אז הוא אמר במילים האלה: בשעת מלחמה הייתי יכול להרוג כל יהודי עשירי, אבל מכיון שאין צבא, אני אתן את העונש זה וזה. הם קיבלו באמת עונש, אני לא הייתי ביניהם. למזלנו עברנו גם את זה.

היינו שם אולי חודש במזוקובשד. אחר כך לקחו אותנו ליד אונגוואר (Ungvar), שהיה פעם שיך לצ'כיה, אבל זה עבשיו היה שיך להונגריה. ליד אונגוואר במקום שקוראים לו ברצ'ינוואלפה (Berczenyfalva). שם היו כמה יהודים שגם כן לא אכלו טריפה, איתי ביחד. היינו אולי עשרים איש שלא אכלנו טריפה. היה לנו מפקד טוב, נתן לנו לבשל, ואכלנו.

כשהגיע יום כיפור, היה לנו יהודי אחד שהיה שוחט בנאקאלו (Nagykallo). הוא היה יהודי דתי, עד כדי כך שתמיד היו לו תחת היד תפילין. אז נתנו לו תפקיד שהחזירים שהיו שייכים לפלוגה, הוא הלך איתם למרעה לאכול. זה היה התפקיד שלו. הרבה פעמים אנחנו עמדנו במסדר, וכבר החזירים ברחו בחזרה ממנו. אנחנו צחקנו מזה. אבל זה היה התפקיד שלו. כשהגיע ראש השנה, לקחו אותנו לאיזה מקום להתפלל בבית בנסת. שם היה שטח סגור של הצבא, כל השטח שם, אז הלך איתו ביחד חייל, והם קיבלו אישור שהוא הולך לקנות בהמות לצבא שלנו. החייל הלך איתו, הוא השאיר אותו שם, החייל חזר והוא נשאר שם ליום כיפור. אחרי יום כיפור שלחו לקחת אותו. הוא שלח מברק, אבל המברק הולך דרך הצנזורה. הוא שלח מברק כזה: בואו לקחת את החזיר. במילים האלה. הם הבינו מה שהוא חושב, ובאמת הלכו לקחת אותו והחזירו אותו.

שמה היינו כמה חדשים. עברו כבר עשרים וארבעה החדשים שלי שהייתי צריך להמור את הצבא. הייתי בטוח שלא יתנו לנו ללכת הביתה אחרי עשרים וארבעה חדשים. אבל כשהגיע אולי חודש לפני זה, שלחו אותנו להר גבוה מאד, ושמה כבר לא היה לי בכלל מה לאכול. שמה התחלתי לאכול טריפה. זה היה אחרי אולי עשרים ושלושה וחצי חדשים שלא אכלתי טריפה. שם לא היתה לי ברירה. אולי שבועיים הייתי שם, ואכלתי טריפה. אבל מה, היה לי קצת נקניק, וזה אכלתי. וחשבתי אחרי זה, שאם אני כבר אוכל חזיר, למה לא נתתי את זה לשני שנמצא בעיר.

אחרי שבועיים בערך באו לקחת אותנו שאנחנו הולכים לאונגוואר כדי ללכת הביתה. זה היה בסוכות.

ש. אתם שמעתם בינתיים על המלחמה בין הרמניה לרוסיה?
 ת. בטח, אנחנו שמענו. ידענו שהגרמנים נכנסו לרוסיה, היו אפילו פלאקטים שאפשר ללכת לנופש באוקראינה, אחרי חודשיים שלושה. אנחנו ידענו מזה.

ש. מה חשבת?
 ת. אנחנו חשבנו שרוסיה הולכת לאיבוד, שהגרמנים הלכו כל כך בכח שהיו כבר קרוב למוסקבה. אנחנו היינו אז כבר במחנה עבודה. דיברנו על זה, שמענו רדיו. מה יכלנו לעשות. חשבנו שרוסיה הולכת לאיבוד גם כן. חשבנו שהכל יכך לאיבוד.

ש. ולא דאגתם מה יקרה ליהודים אם רוסיה תפסיד? על זה לא חשבתם?
 ת. אנחנו כל הזמן חשבנו קצת. כשהיינו על יד אונגוואר במקום הזה, שזה היה מחוץ להונגריה בעצם. אז לקחו את היהודים משמה, בקרונות, אנחנו דאינו את זה. היתה שם בחורה שביקשה ממני שאני אעשה איתה נישואים פיקטיביים. היא מצאה חן בעיני. אני כתבתי את זה להודים שלי, לא בצורה כזו של פיקטיבי. אמא שלי כתבה שאני עוד צעיר.

אולי היא לא הבינה מה שאני כותב, הרי היה אסור לי. בכל אופן לקחו אותם. אבל אנחנו לא ידענו שחס וחלילה הורגים אותם. רק ידענו שלוקחים אותם מחוץ למדינה לאיזה מקום. זה היה שייך לכל היהודים שהיו מחוץ להונגריה של קודם, האיזורים הכבושים, עבשו זה היה שייך להונגריה. זה כן ראינו. ככה לא ידענו. שמענו פה ושם, אבל לא הבנו ולא ידענו שהורגים יהודים בפולניה, לא ידענו. כשאמרו לנו שאנחנו משתחררים, נבנסנו לאונגוואר, ולקחו אותנו באוטו משא גדול. על האוטו משא היתה מכונה גדולה שעובדים בה לטחינת אבנים. מכונה גדולה, אולי עשרים טון על המשאית, והיינו שם אולי עשרים איש. אני פחדתי כל הזמן שאולי יקרה משהו. לא רציתי להיות קדימה. עמדתי בצד, במקרה וחס וחלילה שהוא יעזור. פתאום, בדיוק כשנבנסנו לאונגוואר היהודים יצאו מבית הכנסת, זה היה בסוכות. באותו רגע נשברו הקרשים של האוטו, באמצע הנסיעה, ופתאום זה שקע, וכל המכונה כמעט נפלה עלינו. והיהודים ברחוב ידעו שאנחנו יהודים, וכשהם באו מבית הכנסת התחילו לצעוק. זה היה נס גדול שזה לא נפל להמרי.

חשבתי שאנחנו הולכים עכשיו להשתחרר. הגעתי הביתה. הם ידעו שאני לא אכלתי טריפה.

- ש. חזרת הביתה למקום ההולדת שלך, להורים?
- ת. כן, להורים.
- ש. אז השתחררת?
- ת. השתחררתי, אחרי עשרים וארבעה חדשים.
- ש. זה בערך ספטמבר אוקטובר 1941?
- ת. זה היה אחרי סוכות, אחרי עשרים וארבעה חדשים, בספטמבר בערך. הגעתי הביתה. באמצע, זה עוד לא סיפרתי, כשהייתי פעם בחופש, אז הייתי לבוש במהפיים. לאלה שיש להם סוס יש אחורנית משהו מצלצל.

הייתי נראה חייל יפה. כשעברתי בעיר היהודים יצאו החוצה והסתכלו עלי. היהודים בדרך כלל, הרוב לא נכנסו לצבא, עשו כל מיני קונצים. אבל הייתי חזק, רצייתי לעשות משהו עם העין ולא הצלחתי.

ש. אתה שוב חוזר אל העין. היו לך בעיות עם העיניים?

ת. כשלמדתי בישיבה, ידעתי מבחור אחד שיש הרעין של ריצ'נוס, שאם שמים את זה בעין זה עושה כמו פראבומה.

ש. לעשות כאילו.

ת. כאילו, כן, אני שמעתי ממנו. אני הלכתי עוד לפני שהיטו אותי לצבא, הלכתי כל שבוע למרפאה של העיר שבואבת לי העין כדי לקבל תעודה.

ש. על זה אמרת שאמא שלך חשבה שתסדר משהו.

ת. כן, והיו לי כל מיני ניירות. וכשהעתי לנירדהאזה להכנס לצבא, אז בולם היו כבר בצבא. אני באתי מאוחר אולי בחמישה עשר או עשרים יום. הלכתי לרופא אזרחי. יום לפני זה ישנתי אצל הדודה שלי, היו אורחים ולא שמתי מספיק מהדבר הזה, ולא היה בסדר. הגעתי לרופא. הוא היה רופא פרטי, אבל רופא של הצבא. באתי אליו והעין שלי היתה בסדר. אבל היו לי ניירות שיש לי פראבומה. הוא אמר לי: אני לא יודע, אני לא רואה שיש לך פראבומה. אבל מכיון שיש לך ניירות כאלה - תבוא מחר למחנה לצבא, ושם עם יתר הרופאים ביחד נבדוק אותך. הלכתי הביתה לדודה שלי. ואז אני עשיתי כבר, הכנסתי הרבה, ככה ששתי העיניים היו נפוחות. כשבאתי מרחוק הוא ראה אותי, הוא התחיל לצעוק עלי: מה עשית! אתה תקבל שלוש שנים מאסר, מה עשית? הוא התחיל לצעוק עלי. הכניסו אותי לשמה עם הניירות. הם אמרו לו: אולי באמת יש לו המחלה הזאת. הוא אמר: אם הוא בא אלי ככה - לא הייתי נותן לו לנהוג בידית של הדלת, אבל הוא בא עם עיניים יפות. הוא התחיל לצעוק. אני פחדתי שאני אקבל שלוש שנים. פתאום אמרתי

להם משהו. שמעתי שהם אמרו: אתם יודעים מה, נשלח אותו הביתה, זה היה בספטמבר, ובפברואר הוא ילך למחנה של חיל רגלים, לא לבאן. כששמעתי את זה, לא כל כך רציתי שישלחו אותי לשם, שהמחנה הזה איפה שנבנסתי אליו עבשיו היה מחנה צבא לא עם סוסים, עם תותחנים, אבל בלי סוסים, המחנה הכי יפה. לא רציתי ואמרתי להם פתאום שעוד לא הייתי בבית חולים. אני אמרתי להם בשביל שני דברים. רציתי שלא ישלחו אותי למאסר, וגם שלא ישלחו אותי לחיל רגלים. אמרתי להם שעוד לא הייתי בבית חולים. אמרו: או, נשלח אותו לבית חולים. שלחו אותי לבית חולים, ושמה כבר לא עשיתי שום דבר, חזרתי ונבנסתי לצבא.

ש. אז השתחררת ובאת.

ת. כשחזרתי הביתה, אולי אחרי חצי שנה בא הפלאקט הראשון שכל היהודים צריכים ללכת. המלחמה עם הרוסים היתה בעיצומה, הצבא של הונגריה גם היה שם, ולקחו את היהודים. כל היום כמעט הגיעו מברקים על יהודים שנהרגו שם, שלקחו אותם לפרק מוקשים, לעבודות כפייה לחפש מוקשים ביד.

ש. מה אתה עשית חצי שנה?

ת. הייתי בחנות של ההורים, עזרתי. היתה לנו חנות בגדים, ואני נסעתי לבודפשט ובחזרה לעשות קניות. וכשפתאום בא הפלאקט שכל אחד צריך להכנס, גם אני הייתי צריך.

ש. זה היה בערך בתחילת 1942?

ת. זה היה בינואר 1942, בערך, בחורף. ואז בן עשיתי משהו עם העין, וגם היו לי התעודות האלה. אני הלכתי לשם, אפילו הלכתי בבגדי קיץ. וכל היהודים שהלכתי איתם היו בבגדי חורף, ואני הייתי בטוח שאעשה כמו שצריך. הגעתי לשם ובאמת קבלתי שחרור ששה חדשים. אבל

לפני זה הייתי אצל הרבי מארלו והוא אמר לי שאני אקבל ששה חדשים.

ש. אצל מי היית?

ת. אצל הרבי מארלו. יש לו גם נכד כאן, הוא נמצא במועצת הדולי התורה. אני עשיתי עם העין מה שהייתי צריך, והם נתנו לי ששה חדשים. אבל זה היה משהו מיוחד, כי כולם ידעו שמי שהולך לאוקראינה - הוא לא יחזור משם.

ש. אתה פשוט פחדת שישלחו אותך לאוקראינה?

ת. מאה אחוז, את כולם שלחו לשם, לא היה ספק.

ש. את כל אלה שלקחו שלחו לאוקראינה?

ת. את כולם שלחו, וכמעט כולם נשארו שם, כמעט כולם. זה היה מוות.

ידעו שאת היהודים לוקחים לא למלחמה, לקחו אותם לפרק מוקשים, לא

נתנו להם אוכל, וקפאו, היו ארבעים מעלות מתחת לאפס ולא היו להם

בהדים. עברו ששה חדשים ועוד פעם הייתי צריך ללכת. עוד פעם

עשיתי את זה, וקיבלתי עוד פעם ששה חדשים. אח שלי, שהוא הר באן

עכשיו בתל אביב, קוראים לו משה, גם כן עשה אותו דבר עם העין,

וגם הוא לא הלך. וככה אולי שלוש פעמים קיבלתי ששה חדשים. אבל

עשיתי את זה טוב. בעיר ראו ששני בחורים, אני ואחי שנינו היינו

גבוהים. אנשים בעלי משפחות בני ארבעים וחמישים לקחו למחנה

עבודה, אנחנו שנינו צעירים מסתובבים בעיר. מישהו מהיהודים אמר

לאבא שלי באידיש: אתה לא מפחד שמישהו ילשין עליהם? שני בחורים

חזקים כאלה. אז הוא ענה להם: אני מקוה שאין לי שונאים כאן, הם

עושים מה שהם צריכים. באמת אנחנו היינו בבית.

פתאום בשנת 1943, זה כבר כתוב בספר

ש. בקיץ בערך?

ת. כן, בקיץ. זה כבר כתוב בספר בהונגרית, שאני החלטתי לרכוש לי

ניירות של הוי. למה - כי אני נסעתי הרבה לינרדהאזה, איפה שהייתי

קודם בצבא, והדודה שלי היתה. היתה שם משפחה שקראו לה פריינד,
היה להם בית כנסת, ושמה התחבאו כמה יהודים שברחו מפולניה. פעם
אחת הוא שלח אותי לעיר נאג'ווארד (Nagyvarad) לאיזה דפוס ששם
עשו ניירות ליהודים האלה. אני עשיתי את זה. אחר כך, פתאום אני
אמיתי לקרוב משפחה שלי, קוראים לו לרנר, היום הוא הר בשיקאגו,
שאנחנו נשיה לנו גם ניירות של גוי, אי אפשר לדעת. אמנם אז היו
בהונגריה מאה אחוז שהגרמנים לא יכנסו, כי אשתו של המושל אמרה
שכל עוד הם מושלים - הגרמנים לא נכנסים. ובאמת היה ככה, כמה
שנים, זה היה כבר באמצע 1943 והם עוד לא נכנסו. אני הלכתי
לנירדהאזה מעוד סיבה. היטי "ל" בן היה במחנה עבודה. הוא היה
באיזה בית חולים שנקרא דורושיש. הגרמנים שפכו על זה נפט, את
היציאות הם סגרו עם כל מיני דברים, שפכו על זה בלילה נפט ושרפו
את כל היהודים שם. בכל זאת ניצלו משם אולי שלושה ארבעה. אחותי
שגרה באיזה מקום, היא באה בכתה יום ולילה. היא לא אכלה, היא
היתה עם תינוק בן שלושה חדשים. גם אז הלכתי לרבי הזה, מה יהיה
איתה, הוא נתן לי איזה עצה מה צריך לעשות. הייתי אז כדי לחפש
עדים, שאחותי לא תהיה עבונה, שלא יודעים מה קרה לבעל שלה.
וידעתי שבנירדהאזה יש יהודי שניצל. באמת באתי אליו, והוא סיפר
לי משהו, שהוא ראה אותו יום לפני זה, אבל באותו יום הוא לא ראה
את היטי. אז הלכתי לשאול עצה מהרבי אם זה מספיק להיות עד. הוא
אמר לי שכן, זה מספיק. אהב, אני סיפרתי לו שאני רוצה לרכוש לי
ניירות של גוי, והוא אמר לי שזה אסור, אין כאן פיקוח נפש,
וליהודים אסור לעשות את זה, שזה דומה לעבודה זרה, אסור. ככה
שהחלטנו עם הבן דוד שלי שלא נרכוש.
בשנת 1943, זה היה בערך שבועיים לפני שהגרמנים נכנסו להונגריה.
פתאום באו מהצבא לעצור את אחי משה, שהיום הר בתל אביב, שהוא לא

הלך לצבא. לקחו אותו לרופא והיה לו משהו ביד, באמת. הוא נתן אישור שהוא חולה, בשביל זה הוא הלך. זה היה רופא אנטישמי. הוא כתב שהוא רק התחזה ומיד לשלוח אותו לחזית. זה מוות, שאז שולחים אותו לפלוגת עונשין. החייל שליזה אותו לרופא, שהרופא היה מחוץ למחנה, היה בן אדם טוב, הוא ראה שאחי מפחד. הוא נתן לאחי להכנס לבית להגיד להורים שלי מה שקרה. הוא הלך למחנה צבא, ואבא שלי התחיל להתרוצץ, עד שהוא ידע משהו שהמפקד של העיר הר פעם אצל יהודי אחד שהיה לו מלון. אבא שלי הלך ליהודי הזה אולי הוא יכול לעשות משהו שלא יקחו אותו ישר לחזית. באמת הוא הלך למפקד הזה והמפקד קרא את הצו, הוא שלח אותו למישקולץ (Miskolc) לבית חולים של הצבא, כדי לבדוק אותו. זה היה לפני פורים.

בפורים אני ראיתי שלאבא שלי יש מצב רוח נורא. באו תמיד הצוענים עם מוסיקה והוא תמיד שר איתם, ועבשיו הוא במצב רוח. פתאום הוא אמר לי באידיש: תביא אותו הביתה, כמה שזה יעלה, בכל מחיר. אני ראיתי שצריך לפעול מהר. זה היה בפורים. למחרת אני כבר נסעתי למישקולץ. לקחתי איתי את הגרדיר שעושה את הטראכומה. התגנבתי דרך החלון, זה לא היה כל כך קל, זה גם בן היה מסוכן. אם תופסים אותך אתה יכול להיאסר לשנתיים. הצלחתי בזה והלכתי לאיזה "מאכר" עם כסף שיעזור בענין. שמעתי אחר כך מאחי שאי אפשר להאמין לו. נסעתי לבודפשט, שם היתה בחורה בשם נצר, שהיא מכרה עתונים, וחשבתי שאני אביא אותה והיא תכנס למכור עתון שבועי, כמו כאן עתון 'לאשה', משהו בזה, והיא תדבר עם הרופא, בעד כסף. היא באמת הגיעה לשמה.

ביום שני היתה צריכה להיות הפגישה. בשבת היינו אצל קרובים והם אמרו שביום ראשון תהיה חגיגת פורים בבית ספר. זה היה אחרי פורים, תהיה חגיגת פורים של בית ספר תיכון, בבנין של בית הכנסת. הלכנו לשם עם הבחורה הזאת. כששרו את השירים העבריים עם ישראל

חי', הישן, לא מה שעפרה חזה שרה באן, פתאום יצאו לי דמעות בעיניים, היה משהו עם בינור. אני לא ידעתי למה, אולי בגלל המשימה שאבא שלח אותי, או איזה הרגשה, אני לא יודע. זה היה ביום ראשון. בהפסקה כשיצאנו החוצה שמענו שהגרמנים נכנסו אתמול אחרי הצהרים בשבת לבודפשט. אני לא ידעתי, יכול להיות שזה טלפטיה. בכל אופן, לי יצאו דמעות.

כמוכן שהפסיקו את המסיבה, כולם הלכו מהר הביתה, לא המשיכו. אני החלטתי שאני נוסע לנאה'ווארד לרכוש לי עכשיו את הניירות של גוי. שאלתי את הבחורה אם היא רוצה לבוא, היא אמרה שלא, היא נוסעת הביתה. נסעתי עם הרכבת, זה היה בערב. כשהגענו לעיר שאטוראליא-אויהאי (Satoraljaihely), פתאום באו שני חיילים למעלה ואמרו שהרכבת לא ממשיכה. אני רציתי לנסוע עד נאה'ווארד, בשביל הניירות. הוא אמר שהיא לא ממשיכה. אני חזרתי משמה לנירדהאזה, שידעתי שלדודה שלי יש גויים בבית חרושת, שאני ארכוש שם את הניירות. באמת ההעתי לנירדהאזה, הייתי אצל הדודה שלי. הגיעה כבר הפקודה, כל יום באו פקודות חדשות, שאסור לנסוע ברכבת, אסור לשמוע רדיו, צריך לענוד את הטלאי הצהוב. אני ענדתי את הטלאי הצהוב, אבל מה, שמתי תיק קטן, כשהלכתי ברחוב שמתי באן, שלא יראו שאני יהודי. עמדתי שם איפה שמוכרים עתונים, כולם שם היידגויים, ורציתי לשמוע מה שהם מדברים. הם לא ידעו שאני יהודי. פתאום אני שומע: תדעו לכם שאני שמעתי שאת כולם יהרגו עם גז. אנחנו עוד לא ידענו שום דבר.

ש. אנחנו מדברים בערך על אפרייל?

ת. זה היה באפרייל 1944. אני שמעתי כשהם אמרו אחד לשני: תדעו לכם שאת כולם יהרגו עם גז. אני בעצמי חשבתי: היית רוצה, אבל זה לא

יהיה כן... לצערי בסוף זה כן היה. הם ידעו מה שדיברו, אני לא הבנתי.

אני הלכתי לבית של הדודה שלי. כל בוקר הלכתי לרכבת, אולי אפשר כבר לנסוע, אבל היה בלתי אפשרי, חזרתי תמיד. ואז החלטתי שאני ארכוש לי את הנייר של גוי. באמת כבר היו לי בביס הניירות שלו, שילמתי לו. צלצלתי הביתה, היה אסור כבר ליהודים לצאת, אז צלצלתי לשכן גוי, והוא הזמין את אחותי הצעירה לטלפון. אמרתי לה שאני רוצה לרכוש ניירות של גוי ואני רוצה לנסוע הביתה, ותשאלי את אבא מה הוא אומר, אני מחכה בטלפון. היא חזרה למשרד של הגוי הזה, צלצלתי, והיא אמרה שאבא רוצה שתבוא הביתה, שהוא מפחד. הוא לא רוצה להיות לבד. אחי עוד לא היה בבית, אבא מפחד ולבוא הביתה. אני החזרתי מיד את הניירות, בלי לחשוב אפילו דגע. אבל איך אפשר לחזור הביתה, אי אפשר לנסוע. כל יום הלכתי ברחוב, פתאום אני רואה שמביאים יהודים מכפר שנקרא ראצפרד (Racferd), ששם היה הבן של הגאון מצאנז, ראצפרד רבה קראו לו. ואני ראיתי אותו גם כן על אחת העגלות. צ'דרמרים על סוסים ליוו אותם והם ישבו על עגלות. הביאו אותם כדי להכניס אותם לבית חרושת ללבנים שהיה מחוץ לעיר. אני שמעתי שהויים עמדו בצד והסתכלו, שמעתי שאמרו אחד לשני שהם לוקחים אותם לבית חרושת ללבנים, ושם אין אפילו קש, הם צריכים לישון על הרצפה. הלכתי הביתה וסיפרתי את זה לדודה שלי, לא היה כל כך שמח. פתאום הגיעה פקודה שהיהודים כאן גם כן צריכים להתכונן לצאת מהבית וללכת למקום הזה. התחילו להבין גם לי תרמיל וכל הדברים, עם אוכל. הלכתי ברחוב ושמעתי ממישהו שבמשטרה נותנים ליהודים שהם לא מנירדהאזה, נותנים רישיון לנסוע הביתה. הלכתי למשטרה. לא נתנו לי אפילו להכנס. אמרו: עד אתמול באמת נתנו, אבל היום כבר קבלנו פקודה לא לתת. הצטערתי מאוד שלא באתי ולא ידעתי

את זה אתמול. היתה עם איזה בחורה כתבנית שרצה אחרי. היא אמרה לי: בוא בחזרה, אני אסדר לך. היא היתה פשוט בחורה טובה. היא נכנסה לקצין המשטרה, ואחרי כמה דקות הביאה לי רישיון שאני יכול לנסוע הביתה, עם השם שלי, הכל בסדר, אני מהעיר שלגוטריאן.

כשחזרתי הביתה הם כבר היו מוכנים, הם בדיוק עשו בדיקת חמץ. אפילו הסתכלתי על הדודה שלי שבדקה עם מחט בכסאות המטבח אם אין שם חס וחלילה חמץ. מצד אחד הם הכינו את הדברים לצאת למוות, אפשר להגיד, ומצד שני. הפרידה לא היתה כל כך קלה, כי הייתי שם כמעט שנתיים, בצבא הם בן, היא היתה כמו אמא שלי. הם בכל זאת שמחו שאני יוצא משם.

הלכתי לרכבת. לא נכנסתי, הטלאי הצהוב היה, לא נכנסתי פנימה, רק עמדתי למעלה איפה שהמדרגות, שם לא סגור אלא פתוח. עמדתי שם עם הרבה אנשים, היה מלא. נסעתי. וכל הזמן הטלאי היה מכוסה. שמת את התיק על הטלאי כדי שלא יראו אותו. פתאום ראיתי ששני צ'נדרמרים מבקשים תעודות זהות ברכבת. הם באו לכיווני, זה היה בלילה. ידעתי שכבר אין חכמות. הורדתי למטה את התיק, הם באו אלי וראו את הטלאי הצהוב, והם התפלאו: איך זה, יהודי ברכבת? הראיתי להם שיש לי תעודה. זה לא יכול להיות, יהודי ברכבת, מי נתן לך את זה? היה להם פנס כיס ביד והם הסתכלו. אמרתי: מי שחתום, זה היה מפקד המשטרה. אני במקרה נשארתי כאן ויש לי הורים חולים בעיר שלנו. זה לא יכול להיות. לא ידעתי מה יהיה. בסוף הם כיבדו את התעודה ונתנו לי לנסוע הביתה.

כשהגעתי הביתה, זה היה באחת עשרה בבוקר. התחנה היתה באמצע העיר. לפני התחנה ראיתי כבר ברחוב שבחורה עם טלאי צהוב הולכת עם אופניים. זה היה עולם חדש. שמה כבר נכנסים עם החבילות, ובאן עוד נוסעים. כשהגעתי הביתה חשבתי אולי יש בעיות ואני לא אשאר כאן,

אני אסע למקום אחר. אבל באתי הביתה, ראיתי שכל החנויות סגורות, אבל החנות שלנו ליד הבית פתוחה. היו אצלנו קונים גויים. כל חנויות העיר היו סגורות עם חותמת, אבל החנות שלנו, אני לא יודע עד היום למה, היתה פתוחה. אנחנו היינו באיזה ביכר, היתה לנו חנות, והיו אפילו קונים גויים. אני נכנסתי וסיפרתי. באותה תקופה היה שם של גיטו, אבל היהודים עוד גרו כל אחד במקום שלו. הדבר היחיד שהחנות היתה סגורה, והיית צריך ללכת עם הטלאי הצהוב. אבל היה חופשי, ללכת לטייל, לאן שרוצים, לבית כנסת. באו אלי יהודים, הם ידעו שאני באתי מנירדהאזה, לספר, הם רצו לשמוע איזה דבר טוב. אבל אמרתי להם דבר לא כל כך טוב. אמרתי להם מה שראיתי, ראיתי יהודים שלקחו אותם, עם הרבה ביחד. אז הרבה יהודים שלחו את הבנות שלהם לבודפשט. הם שמעו ממני ובאמת ברחו לבודפשט.

בגיטו שלנו היה באופן יחסי טוב. אני בכל זאת רציתי לרכוש ניירות של גוי. היה גוי שהביא לנו ביצים. ליהודים היה אסור לקנות ביצים. מיום אחד לשני קיבל פקודה מפקד העיר שצריך לעשות גיטו גם ליהודים. איך עשו את הגיטו - עשו שלושה גיטאות. עשו גיטו איפה שאנחנו גרנו, אחד שהיה ברחוב הראשי, ואחד איפה שהיה בית הכנסת, הרחוב היהודי. שלושה גיטאות. אסור היה לצאת משם, ואחי ואני קבלנו תעודה כדי לקנות בגיטו שלנו, לקנות אוכל וירקות ודברים כאלה.

ש. היתה שמירה?

ת. לא היתה שמירה, היה איזה שוטר, אבל זה היה באופן סמלי. היה אסור לצאת ליהודים מהבית.

ש. באו עוד אנשים לגור בדירות שלכם?

ת. באו. לא רק זה, מהעיר, גם היסתי היום, גם כן באו לגיטו שלנו.

ששם נכנסו גויים לגור, הם היו צריכים לצאת משם ולהכנס לגיטו עם

היהודים. אז ריבזו את היהודים בשלושה מקומות. היהודים שהרו
 במקומות שלהם גרו בדירה שלהם. אלה שנבנסו קיבלו דירה של גויים.
 המפקד של העיר היה אדם טוב. עד כמה שאפשר היה, במשפחה, הוא לא
 עשה מה שלא היה מוכרח. אנחנו תמיד הלכנו לקנות אוכל וככה זה
 היה. על ידנו היה בית כנסת קטן לצעירים, בדיוק ליד הדירה שלנו.
 לשם הבאתי את הירקות. היה מותר לקנות תפוחי אדמה, בשר לא, ותמיד
 באו אנשים לקחת את החלק שלהם. בערב שבועות רציתי לקנות אווז
 בשבילנו. קודם כל לא היה לנו כבר שמן, שאנחנו לפני זה אמרתי,
 חילקנו את זה, היה מחנה עבודה, ושלחנו להם, לא נשאר לנו מספיק.
 רציתי קצת בשר והחלטתי לקנות אווז. אבל אסור. היה שם גוי אחד
 שהיכרתי אותו שהיתה לו עגלה. אמרתי לו: תקנה לי אווז ותשים את זה
 על העגלה שלך, עם הדברים שלי, ותביא אותם אלי הביתה. וככה זה
 היה. הלכתי איתו ביחד, אחריו. הוא בא אלינו הביתה, עוד לא היתה
 שום דבר. אני שמתי את האווז בבית שלנו ואת הירקות שמתי בבית
 הכנסת על ידנו. אנחנו גרנו בכיכר. פתאום אני רואה ממרחקים שבא
 שוטר וארבעה חמישה ילדים באים איתו ביחד, בדיוק לכיוון הבית
 שלנו. אני הבנתי מיד שראו אולי שאני קניתי אווז. קודם כל לקחתי
 את האווז, הוא היה קשור ברזל, שמתי אותו תחת המיטה בחדר. הוא
 נכנס פנימה ואמר: אתה קנית אווז. אמרתי: אני לא קניתי, אני
 קניתי ירקות, יש לי רישיון. הילדים התחילו לצעוק: כן כן, הוא
 קנה, אנחנו ראינו. אמרתי לו: לא נכון, בוא פנימה. כנראה שהשוטר
 לא היה אדם רע. הוא נכנס לשמה והראיתי לו את הירקות. אז הם
 הסתלקו.

הוא יכול היה לעשות חיפוש אבל לא עשה. אם היו תופסים אותי היו
 לוקחים אותי מיד.

אחרי כמה ימים פתאום הגיעו הז'נדרמרים ששלחו את השוטרים, שעד עכשיו היו פחות או יותר מפקדים על הגיטו, עכשיו באו הז'נדרמרים, הקיפו עם גדר תיל את כל הגיטו. היה אסור לצאת לאף מקום.

ש. מתי זה היה, בערך מאי?

ת. זה היה אחרי שבועות, אולי שבוע. זה היה יכול להיות באמצע מאי. כשראיתי, אני כל הזמן היה לי בראש לקחת ניירות של גוי. אז מה היה, היו שם מחסנים גדולים של פחם, מחוץ לעיר. כל בוקר שלחו גברים מכל הגיטאות, בבוקר בשבע, לרוקן את המחסנים, שם היה הרבה דגן ודברים באלה, לרוקן אותם כדי להכניס שם את היהודים. אמרו שיוציאו את היהודים לכמה ימים כדי לבדוק אם אין משהו בבית. אנחנו הלכנו בבוקר ובערב חזרנו כל אחד לגיטו שלו, עם הפלוגה שלו. תמיד אמרו לנו בגיטו לעשות לאט לאט את העבודה, כי הם ידעו שהמחסנים היו בשביל היהודים. אמרו: תעשו לאט לאט. הבנות אמרו. אנחנו הלכנו לעבוד כל יום. אני החלפתי שאני ארכוש לי ניירות של גוי. איך אני אעשה את זה - כשיקחו אותנו אני אבדח. אז הלכתי לגיטו השני, זה לא היה הגיטו שלנו, ושם הר ליד הגיטו גוי אחד שהיכרתי אותו, והייתי בטוח שבעד כסף הוא יתן לי. כשחזרתי מהגיטו שלנו, אני נכנסתי עם הפלוגה שהלכה לגיטו ההוא, והלכתי לדבר איתו.

המשך הראיון עם מר מאיר הרשטיק

בשחזרתי מההדר אז נבנסתי לגיטו ההוא שמאחורנית. לא שמרו על הגיטו
הזה חזק, למרות שהז'נדרמרים כבר היו שם. שם היה לי דוד בשם
רוזנברג, שלבן שלו יש היום כאן מרתף לבירה. הוא היה דוד שלי,
ונבנסתי לשם וסיפרתי לו בשביל מה הייתי על ההר, ודיברתי איתם.
פתאום, בלילה הלכנו כבר לישון, נכנסה הבת שלו שגרה בבית על ידו,
עם בכי גדול. מה קרה, היא סיפרה שהיו כאן ז'נדרמרים עם ראש
הקהילה ביחד. הפנים של ראש הקהילה היו שחורות מהמכות שהוא קיבל,
ולקחו גם את הבעל שלה איתם. כשהיא שאלה אותם לאן הם לוקחים
אותו, אז הם צעקו עליה: תשתקי, יהודיה מסריחה! היא ברחה ולא
יודעת מה. התברר שבאותו לילה לקחו הרבה יהודים מהגיטו לבית ספר
מסוים, ושם עינו והיכו אותם מכות מוות, כדי שיגידו איפה שיש להם
רכוש באדמה. מכות המוות היו בקומה השלישית, ושמעו את זה ברחוב,
ככה עינו אותם. אני פחדתי שהם יחזרו. גרתי שם אצל רוזנברג,
שאולי הם יחזרו לקחת אותי. לא ישנתי כל הלילה, רק בבוקר בכל זאת
נרדמתי. כשהלכו הגברים לעבודה לא הלכתי איתם, ישנתי. אבל רציתי
בכל זאת לחזור לגיטו שלנו, היה אסור. וכשהז'נדרמריה עשתה טיול
הצלחתי להכנס. נבנסתי לבית שלנו - ההורים שלי אפילו עוד לא ידעו
מה קרה בלילה, שלקחו, למרות שלקחו גם מהגיטו שלנו יהודים. ביום
הגיעה השמועה שהורגים שם את היהודים.

ש. את היהודים שלקחו ריכזו בבית ספר, הם שיחררו אותם?

ת. לא, אף אחד לא יצא משם.

ש. לקחו אותם, מבית הספר פינו אותם?

ת. לאושוויץ

- ש. ומתי ידעתם על אושוויץ?
- ת. הם היו שם בערך חודש בבית הספר הזה, היכו אותם יום ולילה, יום ולילה. עד כדי כך שהיה רופא שיניים אחד שהיה צריך לתת צריקות לאנשים כדי להחיות אותם בחזרה - הוא לא יכול היה לסבול את זה וקפץ דרך החלון ומת.
- ש. רציתי לדעת מתי ידעתם על גורל האנשים שנשלחים? איך ידעתם לאן הם נשלחים?
- ת. זה ידענו, אני לא יודע איך ידענו. בכל אופן, הלילה הראשון היה כשהתחילו לקחת את האנשים. בהיטו שלנו הם ידעו כמה אנשים. תראי, ראש הקהילה הר שם. בדיוק אולי לא ידענו כמה שהורגים אותם. היו גם גויים שנבנסו ויצאו. בכל אופן ידעו שמה שמתרחש שם זה נורא. בקיץ, בעלת הבית של הבנינים שלנו, עוד לא היו שם ל'נדרמרים, היא ביקשה שאני אעזור לה להחביא זהב. אני אמרתי שלא צריך רכוש, תעזבי את זה עכשיו, אנחנו צריכים להינצל, כך שלא עשיתי את זה. אבל עכשיו כשצ'נדרמרים הגיעו והתחילו להכות את האנשים, אז היה לי שכן שבא עם משפחתו להיטו שלנו. זו היתה משפחת ברקוביץ. זו האמא של גיסתי של היום, והיא באה אלי הביתה ואמרה לי: אני מבקשת אותך שתבוא אלי לרהע. באתי אליה, זה היה בערב בלילה. היא אמרה לי להרים את המיטה. אני הרמתי את המיטה והיה קל, הכל בסדר. עכשיו אמרה: תרים את השני. לא יכלתי להציץ. אז היא הורידה את המסביב, והיה דיקט מלא עם מסמרים קטנים, היה סגור שם כל מיני רכוש. היא ביקשה ממני שאני אפתח את זה, שזה היה עם מסמרים קטנים כמעט בלי ראש. אמרתי: בשום אופן, בעד כל העולם לא. אני לא סיפרתי לך שבנירדהאזה כשהייתי אצל הדוד שלי, עזרתי להחביא בדים ובא איזה שוטר וכמעט שתפסו אותנו. בדיוק בגלל זה שלחתי את האשה שביקשה שאני אחביא את הזהב. ועכשיו הם בן אמרתי לגברת ברקוביץ

שאני לא אעשה את זה בעד שום כסף שבעולם. היא הונחילה לבכות שהבעל שלה, הוא היה כבר חצי שנה בבית טוהר בגלל שוק שחור או משהו, אז היא פחדה כפול. בליכה לפני זה לקחו גם את השכן שלה. אמרתי לה: תשמעי, גברת ברקוביץ, על יד החלון עומד בדיוק הז'נדרמרי, השומר, ובל דפיקה אפשר לשמוע. וחוץ מזה, בדיוק בשעות האלה לוקחים את האנשים. אם יתפסו אותי אז יקחו אותי גם כן. היא לא נתנה לי ללכת, התחילה לבכות אפילו. כשהלכתי הביתה לקחתי פטיש עם מה שמוציאים את המסמרים, עבדתי שם אולי חצי שנה או יותר. היה לי מזל, כי אם היו תופסים אותי היו לוקחים אותי לאושוויץ, כמו כולם. לא באו הז'נדרמרים. כשהיה פתוח אמרה לי האשה מה לעשות עם זה. אמרתי שיש באר מים באמצע, תזרקי הכל בפנים, אני ברחתי הביתה.

למחרת באה פקודה שכל הצעירים עד גיל חמישים בערך צריכים לעמוד במקום הזה איפה שעינו את היהודים, בבית הספר הזה. בארבע אחר הצהרים, כל הצעירים עד גיל חמישים. עוד לא ידענו למה לוקחים אותנו לשם. הלכנו לשם והתברר שבאו קצינים גבוהים מהעיר מישקולץ והם רצו לגייס אנשים צעירים לעבודה. אנחנו עוד לא היינו בטוחים שזו תהיה עבודה, אבל עד גיל חמישים. יהודים שהיה להם זקן או סימן של פיאות - לא לקחו אותם. או יהודים שאמרו שהם סוחרים - שולחים אותם בחזרה להיטו. אנחנו הרגשנו משהו שזו הצלה, ללכת לעבודה. אני אמרתי שאני נגר, למרות שלא הייתי נגר, רק בצבא. אחר אמר שהוא חייט. בערך לחמישים איש אמרו שלמחרת באחת עשרה צריך להיות כאן, מצויד עם שמיכה וכל מיני דברים. ואמר לראש הקהל שהיה אתנו: עם החיים שלך אתה אחראי שהם יהיו כולם כאן.

אני עוד לפני זה הכנסתי בסף מסוים בנעליים שלי, אולי אני אקח איתי את זה. אבל שמעתי בשלוקחים את האנשים לאיזה מקום אז בודקים את הנעליים, לכן צרקתי את הבסץ החוצה, הלכתי בלי זה.

למחרת בבוקר באחת עשרה היינו צריכים להגיע לשם. הפרידה מההורים לא היתה כל כך קלה, איך שהם בכו והכל. הלכתי עם אחי והגענו שם באחד עשרה. פתאום אומרים שכל אחד צריך לעלות למעלה, בודקים את האנשים, על הגוף, כל אחד. וכשעלינו במדרגות שמענו את הצעקות, איך שעינו את האנשים. הכרנו את הקול של אחד שהיה בבית חרושת ליינ, הוא צעק כמו חזיר ששוחטים אותו. רעדנו מאד. באמת הורידו לי את הנעליים והיה לי מזל שהוצאתי את הבסץ. חזרנו למטה ועמדנו בשורה. היה יהודי אחד שפעם היה קצין, עבשיו הוא נתן לנו פקודה כמו בצבא, להתרכז, ואנחנו הולכים לרכבת הגדולה. עוד לא ידענו לאן לוקחים אותנו, אבל זה היה נראה כמו הצלה.

הלכנו לואגונים, פתאום יהודי אחד נפל בין הרכבת. התברר שהוא דווקא לא היה מהעיר שלנו, הוא בא מחוץ לעיר, הוא לקח רעל ומת שם. באו לקחת אותו. אנחנו נכנסנו לרכבת. זה היה בערב שבת. לא היה לנו מצב רוח טוב, אפשר לתאר את זה, הגענו לעיר האטוואן (Hatuan) ושמה היו כבר מרוכזים יהודים גם ממקומות אחרים. עוד לא ידענו מה יקרה שם. גם שם עשו ביקורת אם אין למישהו בסף ובדקו את החפצים. ליהודי אחד היו דברים רפואיים. מי שבדק אותו אמר לו: אתה לא צריך את זה, איפה שאתה הולך אתה לא צריך את זה. לא ידענו אם זה לרעה או לטובה, אם לוקחים אותנו כבר להשמדה או לעבודה. בסוף התברר שלמחרת לקחו אותנו לואגונים, ולקחו אותנו ליד בודפשט לעיר קישקונלאצהאזא (Kiskunlachaza), ושם הבניסו אותנו למחסנים גדולים איפה היה מלט בשקים, ושמו שמה קש לשכב עליו, מתחת לראש שלנו שמנו כל אחד שק מלט. אבל גם ככה שמחנו

פחות או יותר שיצאנו מהגיטו. המפקד שלנו היה אדם טוב. אנחנו הלכנו כל יום לעבוד בשדה תעופה גדול מחוץ לעיר, עבור הגרמנים. אבל אני נשארת במחנה כבוד, לעשות איזה דברים לצבא. היינו פחות או יותר שבעי רצון מהמצב שלנו. כשהיינו שם שמענו שהאמריקאים פלשו לנורמדיה. אחרי כמה ימים שמענו כבר שבאו, אפילו לא ראינו את האוירונים, אולי אלף אוירונים בבת אחת באו והפציצו את בודפשט. היינו ארבעים קילומטר מבודפשט, ראינו את העשן. ככה היה כל יום. פעם אחת ראינו אוירון שנופל, הוא נפל לא רחוק מהמחנה שלנו, והגויים הלכו לשם כדי להרוג אותו. אנחנו לא ראינו, רק שמענו אחר כך, עם כל מיני אתים להרוג אותו. אבל מה, הוא לקח רובה שהיה איתו, הוא הלך בתור צנחן, ובאו מהצבא ולקחו אותו לאיזה מקום. לא הרגו אותו, אבל אנחנו ידענו מזה, הם ראינו איך שהוא נפל.

ש. ממתי הגעתם למחנה הזה?

ת. אנחנו הגענו למחנה הזה בערך ביולי 1944. היינו שם במשך החגים. ראינו תמיד כשהרוסים באים בלילה, עד כדי כך שהם זרקו פצצות תאורה. אנחנו ראינו את זה ארבעים קילומטר מבודפשט. אנחנו לא ידענו בדיוק מה שקרה, אבל המפקד שלנו היה אדם טוב, הוא נתן לנו אפילו לעשות שמירה בלילה ושמענו רדיו. אחר כך הגיעו 15 לאוקטובר ואנחנו באנו מהעבודה הביתה, והגויים שמה שהיו אתנו, הם לא היו מפקדים, מפקדים קטנים, אמרו לנו: תדעו לכם שהמלחמה נגמרה. אמרנו בינינו שזה שטויות, הם רוצים לעשות בדיחה. אבל כעבור חצי שעה נכנס המפקד, הוא היה בן אדם טוב, הוא לא דיבר אתנו כמו קצין אלא כמו אל חברים. הוא אמר לנו: חבר'ה, כל אחד יכול ללכת הביתה. מה קרה? המושל של הונגריה אמר ברדיו שסוף המלחמה, הגרמנים צריכים לצאת, סוף המלחמה. לי היתה הרגשה לא כל

כך טובה, לא רציתי להאמין. הלכנו אולי שלושים איש, הרוב מהעיר שלנו, לכיוון הביתה. היה כבר חושך. הגענו לאיזה כפר ושמה נתנו לנו לישון על הרצפה. הם היו אדיבים, נתנו לנו תה. פתאום בשאנחנו הולכים לישון, פתאום דופקים חזק על הדלת. סמל אחד בא ואמר לנו לקום ולחזור בחזרה מיד. החבר שלי שאל אותו: מה קרה, מר סמל? הוא אמר לו בגסות: כבר תדעו, האמא שלכם, משהו כזה. אז הוא אמר לי באידיש שלא מוצא חן בעיניו איך שהוא דיבר, שאנחנו לא רגילים לזה. בדרך כשהלכנו בחושך אמרתי לאנהל, החבר שלי: נברח מכאן, שיש לי הרגשה לא טובה. הוא אמר: לא, הוא לא הולך. גם אחי אמר שלא. טוב, הלכנו בחזרה.

מה ראינו - החוה שלנו היתה מוקפת סביב בגרמנים.

- ש. המחנה?
- ת. לא מחנה, חוה.
- ש. גרמתם בחוה ועבדתם בשדה התעופה?
- ת. כן.
- ש. כולם עבדו בשדה התעופה אבל גרמתם בחוה.
- ת. גרנו בחוה, איפה שעושים מלט, זו היתה גם חוה קטנה. חזרנו לשמה, מסביב היו גרמנים עם כידונים ועם רובים ביד, הסתובבו. אנחנו גם נבנסנו פנימה. היו שם כבר הרבה שחזרו מתחנת הרכבת, שהם היו יותר קרובים. כולם היו ערומים, רק תחתונים היו עליהם. גם אנחנו עשינו ככה. פחדנו לדבר. אבל ראינו דרך החלון שהם מטיילים וידענו כבר שקרה משהו. עוד לא ידענו בדיוק מה שקורה כי פחדנו לדבר, אבל ראינו שלא הצליח הפוטש, שקרה משהו. הגרמנים מסביב, כל דגע חשבנו שהם יבואו ויהרגו את כולם. פתאום נבנס המפקד שלנו ובשקט הוא אמר לנו בהונגרית: אדונים, (הוא דיבר אלינו בשקט, בפנים לא היו גרמנים) תישנו טוב, אני בא עכשיו משדה התעופה, דיברתי שם עם

הגרמנים ואמרתם שאתם עובדים טוב. (אגב, הוא ידע הרמנית). אני מקוה שלא יקרה לכם כלום. אבל אנחנו לא היינו כל כך בטוחים. הוא יצא, כבר היה אור, לא יצאנו. עד הצהריים לא היה כלום, שכבנו שם על המקום. פתאום נכנס אחד מהגויים שלנו, סמל, הוא אמר: לקום בולם, נלך לשדה. היינו בטוחים שצריך לעמוד בשורה ומכונת ירייה. אולי שלושה ארבעה חיילים היו שם. כשהגענו לשם אז אמרו לנו, קצת חיוך על הפנים היה להם, שנפל משהו מאיזה אוירון, צריך לחפש, תלכו בשדה לחפש איזה מכשיר. הלכנו בשדה ובאמת מצאנו את המכשיר. ואז הוא אמר בחיוך: עכשיו נחזור למחנה. זה היה החיוך הראשון שראינו, לא ידענו עוד מה יש. כשחזרנו כבר לא היו שם הגרמנים. הגויים האחרים שכן היו שם סיפרו לנו שהמפקד סתם מסר את נפשו. לקחו ממנו קודם את הרובה שלו, אמרו לו שהם רוצים להרוג את כולם. אז הוא אמר שלא, שהוא היה מפקד שדה התעופה, ככה שהם הסתלקו. ככה ניצלנו אך ורק הודות למפקד.

אחרי כמה ימים הלכנו לעבוד בתחנת רכבת, גם אני הלכתי, לא היתה כבר נגרות. פתאום ראינו שהיתה שם רכבת ריקה מלאה דם, נעלים וכל מיני אוכל, מלאה חורים, כל הרכבת שבורה. אז ידענו, התברר שלא רחוק מאיפה שאנחנו הרנו בקישקונלאצהאזא, היה מקום בשם קישקונהלאש, זה אולי חמשה עשר קילומטר מהמקום הזה, שם הם הרגו את כל הרכבת עם כל היהודים. והרכבת שאנחנו ראינו כאן בקישקונלאצהאזא זו היתה הרכבת הזו. התברר שהמפקד שלנו הציל אותנו.

היינו שם עוד כמה ימים. פתאום, כשהביאו את האוכל, אז אמר הגוי שהביא את האוכל: תדעו לכם שה"צלב החץ" של ההונגרים, שהם כמו ס.ס. הם שמו כלי ירייה מסביב למחנה ויש תלונה בנגדכם שאתם קומוניסטים והם רוצים פשוט להרוג אתכם. אז אמרתם עוד פעם לאנגל,

החבר שלי: נברח. באמצע היום זה היה. הוא אמר: לא, מה שיהיה יהיה. בשחזרנו הביתה התברר שכבר לא היו שם, ואותו דבר קרה שהמפקד שלנו אמר להם שהם אנשים עובדים, הם לא קומוניסטים. התברר שהגוי, בעל הבית של החוה, הוא התלונן שאנחנו קומוניסטים, ובאו סתם לחסל אותנו. והמפקד שלנו, אותו הגוי, עוד הפעם אמר, לא רצינו אפילו להאמין בדבר כזה. ניצלנו מזה.

ביום ראשון בבוקר לא הלכנו לעבודה, עד כדי כך היה לנו טוב שמה מהמפקד שלנו, שהלכנו ביום לטייל בכפר. הוא היה טוב מאד. יום אחד מישהו אמר לנו לשים את האוזן באדמה. שמענו את התותחים של הרוסים. ככה עזר לא שמענו. הוא אמר שזה מוזיקה לאוזניים. שמנו באמת את האוזן ושמענו. אחרי כמה ימים כבר שמענו ממש, אפילו ביום, את התותחים. כבר ידענו שהם מתקרבים. אבל הם ידענו שבודאי לא ישאירו אותנו. חשבנו אם כן להתחבא או לא להתחבא. ביום אחד הגיעה פקודה לארוץ ואנחנו הולכים אחרי בודפשט, אחרי הדנובה לאיזה מקום. אז חשבנו כן לברוח או לא לברוח - הולכים. בדרך כשהלכנו, הכביש היה מלא חיילים הונגרים שבאו מהחזית הצרה, כבר ברחו מהחזית. אנחנו ראינו עליהם שהם כבר כנגד הנאצים. הם לא דיברו ככה בגלוי, אבל הם כבר חזרו בחזרה. הגענו ברגל עד בודפשט, מהבוקר עד הערב זה ארך לנו. שמה הבניסו אותנו בבית שהיה לפני פצצה, מתנדנד, היינו שם כמה ימים. אחר כך לקחו אותנו אחרי הדנובה לאיזה מקום. עמדנו שם מאחורי הרכבת וחיכינו למכוניות משא שיקחו אותנו לגרמניה.

ש. ככה אמרו לכם?

ת. לא אמרו לנו לאן יקחו אותנו, אבל אנחנו חיכינו שם מאחורי תחנת הרכבת, באיזה מקום, חיכינו שמה, למכוניות משא. לא ידענו בדיוק, לא דיברנו.

ש. הייתם רק יהודים?

ת. רק יהודים, וגויים, אולי עשרה מפקדים, האחרים עלינו. פתאום אני רואה שמהרצבת באים שני גברים ואחד היה מוכר לי. הלכתי לשמה כנגדו, הוא בא, ואמרת לי: אני מכיר אותך, מאיפה? הוא אמר לי את השם שלו. אמרת לי: אני מכיר אותך. מאיפה הכרת אותי, שבזמנו הרבה מבלז, עוד כמה שנים לפני זה, ברח דרך הונגריה לישראל - הוא היה בבודפשט כמה ימים, ואני הייתי בלילה, כמו אנשים אחרים, וראיתי את הגבאי שלו בשם פורדס, וזה שראיתי עכשיו היה הגבאי שלו אז. הוא סיפר שיש לו שני שווצפאסים, והוא הולך עכשיו למקום מסוים באיזה מחנה, יש שם משפחת מושקוביץ, והוא רוצה לקחת שני גברים משם. אני אמרת לי: תשמע, אם אתה תמצא אותם אז תמסור להם. אם הם במקרה כבר לא יהיו שמה ואנחנו עוד נהיה כאן - אז אני אקח את שני השווצפאסים לי ולאחי. באמת חיכינו שם ופתאום ראיתי אותם מגיעים. הוא אמר לי שהוא לא נותן לי ביד את השווצפאסים, רק ברכבת עצמה. כאן הוא לא נותן לי, ברכבת יתן לי. מה עשינו - ברחתי עם אחי מהחברה, להתחבא, עד שתגיע הרכבת. קודם ברחנו לבית שימוש ציבורי, בית שימוש לחיילים.

ש. אתם פחדתם שלא תעלו על הרכבת?

ת. אני לא הייתי בטוח אם נגיע לרכבת. אחי אפילו לא כל כך רצה לבוא. אני אמרת שאני לא רוצה ללכת לגרמניה.

ש. התחבאתם?

ת. כן. לקחנו שנינו את התפילין בכיס, ואת כל החבילות השארנו שם. התחבאנו בבית שימוש ציבורי לחיילים. עמדנו שם, זה לא היה נעים, הלא באו והלכו אנשים, אנחנו עומדים שם. אחר כך נכנסנו לחצר אחרת לאיזה בנין, ופתאום היו שם יהודים צעירים שנבדו בשביל הצבא. בחורים צעירים. נכנסנו לשם וסיפרנו להם את כל הכל, התרחצנו שם

והתקלחנו. הם הלכו תמיד לראות אם הפלוגה שלנו כבר הלכה. באו להגיד לנו שכבר עלו על המכוניות משא. עכשיו צריך רק לדאוג אם הרכבת נסעה או לא, שאחרת נפלנו בין שני הכיסאות. הלכתי החוצה מהר עם אחי, וראינו שהאנשים עוד עומדים בתחנת הרכבת, זאת אומרת שגוד לא באה הרכבת. אבל להכנס לרכבת לא יכלנו כי היו שם צ'נדרמרים, ראינו שהם מסתובבים. הלכנו אחרי הרכבת לאיזה מחסן, בערך מאה מטר מתחנת הרכבת. שמה חיכינו שהרכבת תבוא. באמת הרכבת הגיעה. אני בעצמי לא חשבתי שהרכבת תגיע כל כך מהר. קפצנו למעלה על הרכבת באמצע. אני הייתי בטוח שאחי לא יצליח, הייתי ספורטאי יותר ממנו, אבל גם הוא הצליח. קודם הלכתי לפורגס הגה, ביקשתי ממנו את שני השוצפאסים, הוא נתן לי. זה היה על שם מישהו, אבל חשבתי שאני אלמד את השם, זה היה בלי תמונה, אבל בכל זאת שוצפאס. אני ישבתי לי בין נשים ולאן אחי הלך לא ידעתי. כשהגענו לתחנת הרכבת הבאה פתאום אני רואה ששני צ'נדרמרים עולים למעלה. אנחנו היינו ברכבת, וברכבת יש גם, לא כמו כאן, יש מעבר, מסדרון. ראיתי שהם הולכים ומסתכלים בפנים כאילו הם מחפשים משהו. לא היה לי ספק ששמה ראו הצ'נדרמרים שאנחנו קפצנו על הרכבת והם צלצלו. לא היה לי שום ספק. אבל הייתי בין הגויים שם, ודיברתי איתם. לי לא היו פנים של יהודי, הייתי נראה גוי. ישבתי ביניהם ודיברתי איתם. הם הלכו ובאו. הרכבת עמדה אולי עשר דקות. פתאום הם ירדו והרכבת נסעה. אני הייתי בטוח שאת אחי הם כן הורידו. אחרי כמה רגעים אני רואה את אחי. מה קרה - כשעלה הוא קיבל שלשול וישב בבית שימוש. משלשול, כך הוא ניצל.

פחדנו שעד בודפשט אולי יעלו עוד פעם. לא עלו. הגענו לבודפשט, הדבר הראשון הוא ביקש ממני את השוצפאסים בחזרה, הפורגס הגה ביקש, ואני הבטחתי לו גם. אבל מה, הוא נתן לי עצה ללכת לרחוב

וואדאז (Vadasz Utca). אנתנו העננו לבודפשט בערך בשנים עשרה בלילה, ושמה היה, כפי שאמרו, אולי שלושת אלפים איש בבנינים האלה. קראו, לזה בנין הזכוכית של ווייס, שזה היה הבנין שלו בעצם. שמה עשו הם שוצפאסים מזוייפים ליהודים, ושמה שלחו בחורים צעירים לעזור לאנשים בכל המקומות. הרבה לא חזרו, שתפסו אותם. זה היה מקום ידוע. אני הייתי בטוח שהם יתנו לנו להכנס. אבל בשום פנים ואופן לא. ביקשתי מהם שאין לנו לאן ללכת, שני אנשים, יהרגו אותנו. הם אמרו: לא, אדרבא, תסתלקו מכאן, עוד מעט יבואו אנשי צלב החץ.

ש. עם מי דיברת?

ת. יהודים היו שם בשמירה, כולם יהודים. היו עוד יהודים כמונו, אולי עשרה איש עמדו כדי להכנס. פתאום באמת הגיעו אנשי "צלב החץ". הם התחילו לצעוק בהונגרית: תסתלקו מכאן, יהודים מלוכלכים! ועוד כמה מילים גסות, אמרו: ננקב אתכם! אני נזכרתי שיש לנו קרוב משפחה ברחוב קיראי (Kiraly Utca), קרוב משפחה רחוק שהיינו רגילים לבוא אליו. והיהודים באותו הזמן עוד גרו בבתים שלהם, רק היה בחוץ מאן דוד צהוב. לא היתה לי ברירה, אמרתי לאחי: נלך לשם בלילה, אולי אנחנו נוכל להכנס לשם. הלכנו לשם, הגענו עד לשם בשלום. לא הייתי בטוח אם הוא ישנו שם או לא. השומר על הבית היה גוי, אבל הוא נתן לנו להכנס. נכנסנו. הם לא רצו לתת לנו להכנס, משפחת שטראוסמן קראו להם. נכנסנו לחדר, סיפרו לנו שיום לפני זה היו שם אנשי "צלב החץ", היו להם אורחים, לקחו את האורחים והם קיבלו מכות, הם היו אנשים זקנים. הם הראו לנו שיש להם סימן מהמכות. שחבל לנו, הם לא יכולים להשאיר אותנו שם, וגם בשבילנו לא כדאי. לא היתה לנו ברירה, אמרתי להם: תשמעו, אין לנו לאן ללכת, אנחנו נשב במטבח, במקרה שהם יבואו תהייו שאנחנו נכנסו בכח, ומה שיהיה

יהיה. כל תנועה, וישבתי בחדר המדרגות כל הלילה והייתי בטוח שבאים. אבל לא באו.

הגיע הבוקר. הלכנו עוד פעם לרחוב ווודאז, כי ידענו ששם מחלקים שוצפאסים. שם היתה עוד קצת חופשיות בזמנו. ובאמת ראינו שיוצא בחור החוצה מהבנין הזה, עומד על שולחן ומקריא שמות של אנשים עם שוצפאס, אולי חמישים ששים איש. הרחוב היה מלא, אולי חמש מאות איש או אקף איש, בכל הרחוב לכל האורך טיילו הלוך וחזור אנשים. ואלה שקיבלו, לפי שמות, קיבלו באמת את השוצפאס. כשזה נהמר אחרי כמה שעות חזרתי עוד הפעם, איך אני יכול להשיג שוצפאס. אין כבר, כבר לא נותנים יותר. הלכתי בין האנשים, לא היתה לי ברירה. פתאום מצאתי שם יהודי אחד מהעיר קושיצה שלמד פעם בעיר שלנו. אני סיפרתי לו מה המצב, שברחתי. קודם מצאתי יהודי אחד שהיה מהעיר שלנו. סיפרתי לו והוא אמר: תשמע, יש לי ניירות של גוי, אבל שמה אתה צריך להיות עם יד אחת כאילו אתה נפגעת במלחמת העולם הראשונה. אני יותר צעיר ממך, אני לא יכול להשתמש בזה, אבל אם אתה רוצה - בשלוש מאות פגה (זה כסף הונגרי) - אני יכול למכור לך את זה. והיה לי הכסף הזה. למרות שגם אני הייתי בתשע עשרה שנה יותר צעיר, וגם היו לי שתי ידיים. אבל קודם כל לקחתי את זה, שיהיה לי משהו ביד. כשהיה לי את הדבר הזה ביד ופנילתי שם ברחוב ווודאז, נפגשתי עם היהודי בשם גרוסברג, שהוא למד בישיבה וסיפרתי לו את הכל הסיפור. הוא אמר לי: תשמע, איפה שאני גר אצל גויים, יש לי ניירות של גוי - גם אתה יכול לבוא לשמה. את יש לך ניירות של גוי - יש שם מיטה, תבוא לשם, תגיד שאני שלחתי אותך, קוראים לי קיש, והיא תיתן לך מקום, יש שם מקום אחד.

ש. מה עם אח שלך?

ת. עוד לא ידעתי מה לעשות עם אח שלי, ושאלתי אותו, מה עם אח שלי. הוא אמר שיש כאן באיזה מקום מחנה עבודה, רחוב בנצור (Bencor Utca) קוראים למקום, ובאמת הכנסתי את אח שלי לרחוב בנצור, הוא נכנס לשם. אני הלכתי למקום הזה ברחוב אורזמוולג (Oromvolgy Utca) מס. 44, זה היה בנין מגורים של עובדים, כמעט מחוץ לעיר. זה שטח של עובדים בדרך כלל, וזה בנין גדול. נכנסתי לשמה. האשה גרה למטה בקומת קרקע. היה לה חדר אחד גדול ומטבח קטן. היא בעצמה ישנה בחדר הזה עם וילון. איתי היו כבר שלושה גברים שישנו באותו החדר. אני אמרתי לה את השם שלי שאני ג'וזי, שברחתי מכאן וכאן.

ש. תגיד את השם.

ת. פיליפ יוז'ף קטה, קוראים לי. היא אמרה לי שאני צריך, בהונגריה היה, אפילו בשעת שלום, כל אחד היה צריך במשטרה לרשום את עצמו, אפילו כלילה אחד.

ש. כי אתה לא מאותו מקום?

ת. כן. כשהוא יוצא צריך למלא שהוא יצא. שם בהונגריה, אפילו בשעת שלום כל אחד היה צריך, אפילו כלילה אחד. היא אמרה לי לדאוג לרשום, שבלי זה אי אפשר. איך אפשר להשיג - אם אני הולך עכשיו למשטרה בתור גבר - אז מיד ישאלו למה אתה לא בצבא. כנראה שהוא גרוסברג, לימד אותי גם את זה, שאני צריך לעשות מופס כזה, לכתוב שם של בחורה על המופס, ואחר כך כביכול שאני עושה את זה בשביל בחורה, בשביל אחותי או בשביל העוזרת, ואחר כך אני יכול לתקן את המילה על השם שלי. זה כנראה כבר ידעתי אז. אז עשיתי על הדבר הזה בהונגריה טול יולי, זה שם של בחורה. כשיצאתי משם אז עשיתי מטול פילר. בהונגריה זה יוצא, ואת היולי הפכתי ליוז'ף. כשנכנסתי

למשפחה ידעתי שאו שאני אצליח או לא. עשיתי את עצמי שאני הר ביחד עם איזה בחורה והיא ביקשה ממני, שהיא הולכת לעבודה, שבמקומה אעשה את הרישום הזה. כשנבנסתי באתי לפני קצין שופר, ואמרתי לו שאני בא כאן לעשות לבחורה מסוימת, מול יולי, היא עובדת. הוא קיבל את זה, אבל הוא אמר לי שאני צריך להבנס לעוד חדר, איפה שנמצא המפקד של הז'נדרמריה. מזה פחדתי כבר. כשבאתי לצ'נדרם הוא שאל אותי באמת: למה לא באה הבחורה. פחדתי מזה שהוא ישאל אם זו בת שלי או משהו, ואני לא אדע לענות. הוא שאל: למה היא לא באה לבד הבחורה. אמרתי לו שזה היום הראשון שהיא באה לשם לעבוד, והיא ביקשה ממני. זה גם כן עבר. נתן את החותמת. היתה לי כבר תעודת רישום רשמית. הלכתי לדואר ותיקנתי את הדבר הזה.

הדבר הראשון, הייתי צריך ללכת למפקד הבית, יש שם מפקד של כל הבנין הזה, ולו צריך להראות את הדבר, הוא רושם את זה. נבנסתי וכשיצאתי הוא צעק עלי. אני שכחתי, איפה שכתוב הדת, זה נשאר ריק. אני סתם שכחתי למלא את זה. הוא צעק לי: איזה דת אתה? אמרתי מיד שאני רומאי-קתולי, הרי. הוא חשב שהכל בסדר. הוא חתם שם שזה בסדר. הלכתי הביתה וסיפרתי לארוסברה. ישנתי שם.

למחרת בבוקר הדבר הראשון הלכתי לרחוב בנצור, איפה שהבנסתי את אחי, לראות מה קרה איתו. כשהגעתי לשם, הבנין היה ריק. אחי היה לבד באיזה מחסן. התחלתי לדבר איתו. אני עוד לא יודע עכשיו מה שרציתי, שיברח משם או יבוא אלי. בכל אופן רציתי לדעת מה קרה איתו. כולם יצאו לעבודה והוא נשאר. ואיך שאני מדבר איתו נבנס אחד מהמפקדים הגויים, קרת לגין, קוראים לזה בהונגרית, זה מי ששומר על העבודה, על היהודים. הוא התחיל לצעוק על אחי: למה לא יצאת לעבודה? כשראיתי את זה שיש סכנה אני הסתלקתי משם לבית שלי. למחרת בבוקר הלכתי כבר יותר מוקדם אולי יתפוס אנשים אחרים גם

כן. ראיתי שזה ריק לגמרי. התברר לי שלקחו אותם לאלברכט לאקטניה. זה היה מחנה צבא, זה היה בעצם מחנה ריכוז ליהודים שמשם לקחו אותם למחנה השמדה, לחזית, לכל המקומות. הלכתי אחריו.

עוד לפני שהגעתי לשם ראיתי בכביש אנשים בהסדר שהולכים כבר עם ציוד, עם מזרונים. ואני היכרתי שם יהודי אחד בשם צוקרמן, שהוא היה מהעיר שלנו. הוא לא הכיר אותי, כי אז כבר היה לי על הראש הכובע עם הנוצות. זה היה הדבר הראשון שקניתי שם בבודפשט. היה לי מעיל ארוך, לא כמו מעיל עבודה. אני צעקתי לו: צוקי. שאלתי אותו: יש לך קרוב משפחה? הוא צעק לי בהונגרית: תיקח אותי, מאייר (קוראים לי באידיש מאייר). שאלתי אותו: יש לך קרוב משפחה? הוא אמר: אין לי, אני לא יכול לעשות שום דבר. הלכתי הלאה, הגעתי עד למחנה איפה שאחי היה. היה מלא מלא אנשים. התגנבתי מהצד וראיתי את אחי. זו גם כן היתה סכנה, זה היה מחנה צבאי, אבל לא היה אכפת לי הסיכון. הוא בא להדר ואמרתי לו: תשמע, תברח מכאן, אני עוד לא יודע לאן, אבל תדע לך שלוקחים את כולם להשמדה, תצא. אני אחכה לך באיזו פינה.

באמת היה כך. חיכיתי לו אולי שעתיים, הוא התגנב החוצה באיזו צורה, ולקחתי אותו לחבר שלי שיום לפני זה מצאתי אותו, מהעיר שלנו, קוראים לו ויצל שני, היום הוא גר בפתח תקוה, יש לו חנות לווילונות. ידעתי ממנו שהם הוא לקח ניירות של גוי ושהוא גר ברחוב רוז'ה (Rosza Utca). אני זכרתי את השם, את מספר הבית לא ידעתי. בשאחי יצא החוצה לקחתי אותו קודם כן להתחבא, אבל לא ידעתי את המספר. בקושי, כשבן אדם במצב כזה אז הכל..... מצאתי את המקום, לא ידעתי את המספר, לא ידעתי את שם הגוי שלו. אבל נדמה לי שאשתו יצאה החוצה, וככה נכנסנו. הם קיבלו אותנו בסבר פנים יפות, למרות שהם היו בסכנה. שאלתי אותם אם אחי יכול

להיות כאן כמה ימים, ונראה. הוא אמר שהוא לא יכול לעשות שום דבר, אבל מה, הוא יכול לתת לי עצה. יש שם בבטלן טר (Betlen Ter), יש שם בית חולים, בית חולים גדול, וכפי שהוא יודע הדוד שלנו בשם יבסריעאל ברהר הם בן נמצא בבית החולים הזה. אתה תבוא לשם עם אח שלך ותנסה אולי יתנו לכם להכנס. שם יש רק יהודים, שומרים יהודים, אולי.

באמת הפענו לשם. על הבנין היה דגל גדול של הצלב האדום ושגרירות או שבדיה או שוויץ, אני לא זוכר. ביקשנו שם את השומרים, הם היו יהודים, שיתנו ליבסריעאל ברהר לרדת. הם אמרו שבשום אופן, זה לא בא בחשבון. בסוף הם נכנעו והגיע למטה הדוד שלנו. הוא אמר להם: תתנו להם להכנס, אני אתן את חצי המיטה שלי. הדוד שלנו היה למעלה בקומה שלישית. בחדר שלו באמת היו חולים. הוא בעצמו לא היה חולה, אבל הוא עשה את עצמו. שם היו באמת רופאים ואחות, בקומות העליונות. אבל למטה היה בית כנסת מלא עם יהודים. הם שכבו על הרצפה בלי שום דבר. וגם החדרים למטה היו מלאים ביהודים שברחו לשם מכל המקומות. היה מלא עד אפס מקום, לא נתנו לאף אחד להכנס. אבל בכלל שהדוד שלי אמר שהוא נותן לי חצי מיטה, הוא עלה למעלה. הוא באמת קיבל מקום טוב. היה לו חדר חם ואוכל חם. אני הייתי שבע רצון שהוא נכנס למקום טוב. אני הלכתי הביתה, איפה שאני גרתי. אבל הייתי צריך כסף. הלכתי כל בוקר לאיפה שמוכרים בסיטונאות פירות וקניתי תפוחי עץ, שבחורף זו מציאה גדולה בהונגריה, "יונתן" קראו לזה שמה. מכרתי את זה בחנות גדולה בשם פאניוואס ארוהאז (Fenyves Aruhaz), ובעוד איזה מקום מרכזי. לקחתי סבל עם עגלה, והיתה לי רק יד אחת גלויה, יד אחת היתה מתחת למעיל, והשרוול של המעיל עף באויר. הלכתי איתו ומכרתי. ותמיד כשנשארו לי קצת תפוחי עץ, אז כל יומיים הלכתי לבקר את אחי והבאתי להם גם

תפוחי עץ. אני לא יודע אם השומרים ידעו שאני יהודי או לא, כבר הכירו אותי ונתנו לי להכנס, שראו שאני נכנס ויוצא. ככה זה הלך. לפעמים ראיתי ברחוב אנשי "צלב החץ", אבל בנראה לא הייתי חשוד בעיניהם והלכתי, עברתי תמיד. כל פעם כשנכנסתי לבית החולים הזה לאחי, כשיצאתי תמיד פחדתי מה יקרה אם יתפסו אותי בדיוק כשאני יוצא החוצה. אבל בכל זאת הלכתי לשם. הפנים שלי היו נראים מאה אחוז של גוי. נכנסתי ויצאתי בהצלחה.

פעם אחת הלכתי לשם, מסביב לבית החולים היו שלושה רחובות, ו-ס.ס. הקיפו אותו מסביב על המדרבה.

ש. הרמנים?

ת. ס.ס. הרמנים, עמדו שם עם כלי יריה ביד. ראיתי שהדלת הרחבה שיוצאים בה עם מכוניות גם כן פתוחה, וגם הדלת הקטנה פתוחה. ובפנים, הדלת של הבנין גם כן פתוחה. ולא רואים אף אחד, לא בחצר, תמיד היה מלא אנשים, גם החדר מדרגות, שהם היו חופשיים להסתובב שם, זה היה תחת השגרירות. אפילו בחצר הם היו כל הזמן. היהודים היו שומרים והם הסתובבו כל היום בחדר, היה מלא מלא אנשים. אז לא ראיתי שום תנועה. זה היה בחורף. החלונות היו סגורים ולא ראיתי תנועה. היה נראה שלקחו את כולם. הלכתי משם לאיזה מכר אולי הוא יודע משהו - לא יודע. היה לי עוד מכר - זה היה גוי שאשתו הייתה יהודיה ברחוב ראקוצי (Rakoci Utca) - גם כן אמר שלא יודע. הסתובב לי הראש. זה היה בערב שבת. היו שם אח שלי ודוד שלי, ואלה היו סימנים לא טובים. היינו קשורים מאד. לפני זה לא היינו קשורים, אבל אז היינו מאד קשורים. וגם חברתי את זה שאבא אמר בזמנו להביא אותו הביתה, כשלקחו אותו. היה לי קצת על הלב, למה ברחנו מהצבא.

הלכתי לכיוון הבית שלי, כבר היה ערב, ליל ששי. פתאום נזכרתי שהרוסברה הזה שהדתי איתו ביחד. (בסוף הדתי לבד אצל האשה, שכולם כבר יצאו משם), הוא אמר לי קודם שהוא יוצא לאיזה מקום איפה שאפשר להכנס. היו בתים תחת שוצפאס של השגרירות, ואם לא - הוא ילך לאיזה בונקר. הוא אמר לי איפה זה. הוא לא אמר לי בדיוק איפה הבונקר, פחות או יותר אמר לי, ליד כיכר טלקי (Teleki). עברתי שם ונזכרתי שיש באיזה מקום כאן בונקר. לא ידעתי בדיוק איפה. בלילה, בליל ששי, התחלתי לחפש. היה שם מלא גרוטאות וכל מיני כלבים, קצת מחוץ לעיר. בסוף מצאתי בנין קטן ומאחורנית ראיתי שהיה שם פעמון, אולי זה זה. ניסיתי בפעמון. באמת בא משהו החוצה. אמרתי לו שאני רוצה להכנס לכאן. הוא אמר: לא. אמרתי לו מיד שאני יהודי, כי ידעתי שמעל לבונקר יש ברזלים ישנים, זה כן ידעתי מהרוסברה, שהבונקר שייך לאשה שמוכרת ברזלים ישנים, מזה הבנתי ששם צריך להיות הבונקר. קודם הוא לא רצה לתת לי להכנס. אמרתי לו: אל תעשה חכמות, אני יודע שיש כאן בונקר, אני רוצה להכנס, אני מוכרח להכנס. טוב, ירדתי למטה. היה שם שולחן ארוך, זה היה בליל ששי, מלא נרות, כמו בשבת בבית. אבל אף אחד לא היה שם, כי הם ברחו כששמעו את הצלצול, הם התחבאו. אחד כך לאט לאט בא החוצה וראיתי את פורגס הזה שנתן לי את השוצפאס, אני היכרתי אותו. הוא יצא החוצה לקנות אוכל לבונקר הזה והיו לו ניירות של גוי, כמו מקודם. סיפרתי לו. הוא שאל אותי מה אני עושה כאן. סיפרתי לו מה שראיתי היום בבטלן טר, איפה שהיה בית החולים. הוא אמר לי במילים קרות: אני שמעתי שהרגו את בולם, ככה הוא אמר לי. בלי חכמות, בדם קר, שמעתי שהרגו את כל היהודים שם. לא היתה לי הרגשה טובה. הביאו לי אוכל. באמצע האוכל נשבר לי משהו, הדמעות, התחלתי לבכות. אני

יושב כאן ליד הנרות. חשבתי שאולי הוא צודק, לא יכלתי לאכול אפילו. ארצו לי את האוכל.

כשבאתי הביתה פחדתי אולי האשה תראה בעיניי שלי שאני בובה. אז הלכתי מהר למיטה ולא ישנתי כל הלילה. כל הזמן חשבתי אולי כן נכון, אולי לא נכון, אולי לקחו אותם למחנה עבודה. בבוקר הלכתי לשם, ראיתי כמעט אותה התמונה כמו קודם. רק הבדל קטן היה כבר, שהדלתות לא היו פתוחות. ועכשיו ראיתי הרמנים, הסטאפו, גם על הבית של הבנין. ראיתי כבר ששומרים משהו. הסתובבתי שם חצי שעה, ואולי גם ראיתי איזה תנועה דרך החלון. אני החלטתי שאני נכנס. לא היה שום ספק, תשעים ותשעה אחוז שיהרגו אותי. קודם כל הם ידעו שהיהודים הולכים עם ניירות של גויים, והם בדקו את הגברים, הם ידעו, זה היה דבר ידוע. ואצלי, אם הייתי פותח את המעיל - היד שלי כאן. וחוץ מזה, כשמדברים, הייתי בתשע עשרה שנה פחות מהגיל שלי. לא היה שום ספק שיצו אותי, הלא היה אסור להכנס ולצאת כל הזמן. אני לקחתי מרץ, גם היום אני לא יודע איך עשיתי את זה, בחיים אני לא כל כך גיבור. אני לא יודע, נכנסתי. כל חדר המדרגות, מה שתמיד היה מלא - היה ריק, אף אחד לא ראיתי. הגעתי לקומה שניה. שם היה בחור צעיר שהכיר אותי. הוא יצא מהשירותים. הוא הכיר אותי מהחדר של אחי. הוא היה חיוור והעין שלו היתה אדומה. שאלתי אותו מה יש כאן. אבל היה קצת חיוך על הפנים שלו. הוא נתן לי את היד, הוא חיבק אותי ואמר לי: בוא למעלה ותדע כבר הכל. עוד לא ידעתי מה שיש, אבל פחות או יותר ידעתי מהחיוך שלו שאחי במקום.

נכנסתי לחדר הזה. זה היה בשתיים עשרה בצהריים בשבת. כולם שכבו במיטה. גם אחי והדוד שלי ביחד. הם קודם לא הבינו איך נכנסתי לשם, איך באתי לכאן. אמרתי: מה זה חשוב, אתם רואים שאני כאן.

הם שאלו אותי אם זה נכון שכבר הרגו את כל היהודים מבודפשט. ששם היתה פאניקה שהרגו את כל היהודים. אמרתי להם שלא הורגים, כל שעה אני רואה שלוקחים, אבל לא שמעתי דבר בזה. ביקשתי שיספרו הם מה הולך כאן, למה אתם במיטה, מה קרה כאן, למה יש מסביב הרמנים ואנשי הסטאפו.

- ש. כמה היו שם בערך שנשארו?
 ת. שם היו אולי אלפיים איש.
 ש. כמה נשארו עם אח שלך?
 ת. בבית איפה שהיה אחי כולם נשארו, שמה היו חולים.
 ש. באותו בנין כולם נשארו?
 ת. באותו חדר, זה היה חדר גדול, שזה באמת עשו כמו בית חולים. משמה לא לקחו. חוץ מזה האחות חיבבה את אח שלי. הם היו כולם במיטות. מהחדר הזה לא לקחו אף אחד. הם סיפרו לי שיום לפני זה, זאת אומרת ביום חמישי בלילה, הגיעו הרמנים, והתחילו לצעוק בהרמנית: להתלבש, להתלבש! לקחו עשרים ושמונה איש, לקחו אותם לבית ספר מסוים והרגו אותם בכדורים. בבוקר כשספרו את החללים מצאו רק עשרים ושבעה. הרמנים הם דייקנים, הם ראו שחסר אחד. הם הלכו לחפש וראו לפי הדם שהוא חזר לכאן, לבית החולים, שהוא ברח בחזרה. הם הסתלקו אחרי שלקחו את העשרים ושימונה איש. עבשיו כשהבן אדם ברח בחזרה הם חזרו לבית החולים ואמרו להנהלה שהבן אדם צריך להיות כאן, שרואים לפי הדם, ואם אתם לא נותנים את האדם - אנחנו נתחיל להיות עוד יותר הרועים, ניקח עוד יותר אנשים. אז הרופאים היו בדילמה. אני עוד לא הגעתי לשם. אז אמרתי לאחי ולדודי: תשמעו, אחורנית, שמה אולי לא שומרים, ששם יש עוד חצר, תקפצו הלילה. הם ידעו שעבשיו יש כאן איזה משא ומתן. אמרתי: אם לא יהיה מאוחר, תקפצו דרך החלון. נתתי להם כתובת של דירה מסוימת

ששכרתי בשבילי, במקרה שאני אצטרך לברוח מהדירה שלי. הדוד שלי אמר בלילה כמה פעמים את הוידוי, הוא לא יברח, אם הוא צריך למות אז הוא ימות כאן. אם אחי רוצה לצאת בלילה הוא יכול. אחי משה הם כן אמר שהם הוא ישאר כאן, מה שיהיה השם יעזור.

עכשיו פחדתי עוד יותר כשיצאתי מאשר שנבנסתי. בדיוק כמו שנבנסתי לא שאלו אותי אף מילה. זה פשוט אי אפשר להאמין. אני הייתי נראה הוי, נבנסתי לבנין של יהודים, לא היתה בניסה ויציאה במשך שלושה ימים. אני נבנסתי ויצאתי. אני כל הזמן הרגשתי שזה שלא יצאתי לישראל בשביל אבא שלי, שעשיתי את זה, שזה זכות אבות, כל הזמן חשבתי על זה. אני אומר לך, נבנסתי ויצאתי, אף מילה.

אחרי כמה ימים חזרתי לשם. הם הסתלקו. איך הם הסתלקו - בשחזרתי סיפרו לי שהיה כבר כמעט ערב ורוב הרופאים אמרו שצריך לתת את הבן אדם. לבן אדם הזה קוראים לזרוביץ, הוא באמת נשאר בחיים. הוא קיבל כדור בראש אבל נשאר בחיים. הוא חזר והרופאים ידעו איפה הוא נמצא. אבל הרופא הראשי, דוקטור בידרמן, בהונגריה הוא היה ידוע, הוא אמר שהוא לא נותן, וצריך לצלצל לשגרירות שבדיה ולשווייץ, אולי אפשר לעשות משהו. משכו את הזמן. ואז הגיע ולנברג עם כמה אנשים ועם הרבה כסף.

ש. ככה אמרו לך, ולנברג הגיע?

ת. כשאני חזרתי אחר כך אמרו לי בבנין שולנברג היה כאן, משבדיה. לא

יודע אם הם אמרו עם השם. אולי עם השם, הם אמרו: ולנברג היה כאן

עם שגרירות שבדיה, הרבה כסף הם שילמו להם והם הסתלקו משם.

ש. הם תיארו לך את האיש?

ת. לא, הם שכבו במיטה כל הזמן, הם לא קמו מהמיטה.

- ש. את הבסץ הוא נתן לגרמנים?
- ת. לגרמנים, בטח. רק הרמנים, ההונגרים לא היו שם. הגרמנים היו שם. וכשהם סיפרו לי אחר כך, בשכבר הסתלקו, שהגרמנים קיבלו את הבסץ ולא הרגו יותר.
- ש. ולא דרשו את האיש?
- ת. לא לא, הם הלכו. קודם הם דרשו, אבל קיבלו את הבסץ והלכו.
- ש. אתה ידעת על שוצפאסים, אבל אתה שמעת עוד קודם על הפעילות של ולנברג?
- ת. לא.
- ש. מתי זה היה, בנובמבר, דצמבר?
- ת. זה היה יכול להיות בתחילת דצמבר בערך.
- ש. אני פשוט מתעניינת בו.
- ת. בחנוכה, לאחרי היה קול יפה. הוא עשה להם את המנגינות. אני לא זוכר אם זה היה לפני חנוכה. זה היה יכול להיות בערך בתחילת דצמבר, או באמצע, אני לא יודע בדיוק מתי זה היה. אבל בכל אופן, הם אמרו לי אז, הם כתבתי שם שהשגרירות השבדית, אולי אמרו את השם ולנברג.
- ש. זה היה ידוע שהם מצילים כך יהודים? הם ידעו על עוד מקרים אחרים?
- ת. בטח. בבית הזה הלכו רק עם השוצפאסים שולנברג עשה. הוא חתם על אלפי שוצפאסים.
- ש. והם ידעו שהוא נותן את השוצפאסים?
- ת. כן, אלפי בחורים לא חזרו יותר, שהיה מסוכן.
- ש. למה אתה לא הגעת לשגרירות?
- ת. כשאני באתי לשם כבר לא נתנו, סיפרתי לך, כבר לא נתנו יותר. יום יומיים לפני זה אמרו.

- ש. מה היה אחרי זה?
- ת. אחרי זה היו עוד אירועים בנוגע לזה. פתאום שמעתי שהניירות שלי לא טובים יותר.
- ש. ממי שמעת?
- ת. למה, קודם היו פלאקטים שהם יודעים שליהודים יש ניירות של גויים. בינתיים עשו את הריטו, ואני ראיתי את זה אפילו כשנסעתי, שעושים את הריטו.
- ש. אתה מדבר על בודפשט?
- ת. על בודפשט. ראיתי שעושים את הריטו. עשו פלאקטים שהם יודעים שליהודים יש ניירות של גויים. ויש עוד אמנסטיה שהם יכולים להכנס לריטו בלי זהות. אמנם "צלב החץ" שומר כבר על הריטו, אבל אפשר עוד להכנס. שלושה ימים נתנו להם. הרבה נכנסו, אבל אני לא נכנסתי לריטו. הסתובבתי בכה. בבית הם כן לא הייתי הרבה, שהאשה היתה רואה שאני לא עובד. אני אמרתי שאני עובד באיזה מאפייה עם יד אחת, באיזו מכונה. פעם אחת באתי הביתה והאשה אמרה לי שהיו כאן מ"צלב החץ" לשאול אם יש כאן אנשים, אם גרים כאן. היא אמרה ששני אנשים גרים כאן, אבל הם עובדים. זאת אומרת היא סילקה אותם. אני לא בטוח שהיא לא ידעה שאני יהודי. למה - כי גרוסברג הזה שהלך קודם, כמו שסיפרתי לך, הוא הלך לבונקר באיזה מקום. ואני ידעתי לבד, היא אמרה לי פעם: גרוסברג שקוראים לו קיש, אני ראיתי אותו פעם בקיץ עם איזה אשה שהלכה עם פארוקה צהוב, שנראית כמו היהודיות מרחוב וואץ (Vaci Utca), האלגנטיות. היה נדמה לי שזו היתה אשה יהודיה. היא סיפרה לי: חוץ מזה, הוא בא תמיד עם מונית, ראיתי דרך החלון, ובן אדם שעובד במאפייה זה לא. כשהיא סיפרה לי את זה אז פחדתי שהיא חשדה בי גם כן. חוץ מזה, בהתחלה אפילו את הטלית קטן שמתי תחת השמיכה כשהגרוסברג עוד היה שם. אבל

הרוסברה אמר לי: אתה משוגע? אולי היא תראה פעם שאתה שם את זה. אז מה עשיתי את הטלית קטן, הלכתי לאח שלי ונתתי לו. ונתתי לו גם תמונה של אבא שלי. עם זקן היה לי, שמרתי על זה כמו על מרגלית, אצלי. ובשגרורסברה אמר לי להחביא את הטלית קטן, אז נתתי גם את התמונה לאחי שישמור על זה, שהוא היה בבית שמור. אבל בשנכנסו הגרמנים הוא זרק מפחד את כל הניירות שלו עם התמונה ביחד. לבנין יש דרך קטנה בארובת העשן, והוא זרק שם. אני הצטערתי מאד שהוא זרק את התמונה. אני פחדתי שאולי היא תיפול לי בדרך או משהו, אני בכל זאת גוי.

אחרי זה בא עוד פלאקט, שהם השוטרים וגם אלה שעבדו בבתי החולים היו צריכים ללכת לחזית, שהחזית היתה כבר בבודפשט עצמה. גם אני הייתי צריך לפי סוג הנכות שלי, גם הייתי צריך ללכת. בינתיים הלכתי למכר שלי שידעתי שהם עושים ניירות של גויים. אני קודם חשבתי שלא אצטרך את זה, זה עוד סיפור, אבל לא רוצה להאריך בזה. פעם נסעתי בחשמלית ופגשתי יהודי שהכרתי אותו. הוא סיפר לי שבת דודתו נתנה לו ניירות של גוי, דדקטיב. לי היו ניירות אחרים, אבל חשבתי שאולי פעם אני אצטרך את זה. עכשיו שהיה הפלאקט שהפלוגה שלי היתה צריכה לצאת גם למלחמה - אז חשבתי לרכוש לי שאני דיידקטיב.

ש. שאתה מה, בלש?

ת. שאני בלש בלבוש אזרחי. אז רכשתי, זה עלה הרבה כסף, לא היה לי מספיק כסף, נתתי לו את שעון היד שלי מ'אומה'. לא כל כך בקלות מצאתי את המקום, הם לא רצו לדבר איתי, זה סיפור ארוך. בכל זאת נבנסתי. הם שלחו אותי לאח שלו איפה שעושים את הניירות. הם לא רצו לתת לי להכנס. הם עשו את עצמם. נבנסתי, אמרתי לו: תשמע, אח שכך שלח אותי, אני רוצה ניירות באלה, ואני אפילו כבר שילמתי

לו. הם עשו לי ניירות שאני בלש, בלי תמונה. ואז הייתי כבר בלש צבאי בלבוש אזרחי, מריה פרציה לאקטניה.

ש. מה אתה אומר עכשיו, זה השם?

ת. זה היה השם של הקסרנה, השם שלי היה אותו השם. הייתי שייך כביכול בלש ששייך למריה פרציה לאקטניה, כך קראו למקום. אמרו לי אפילו איזה סיסמא שאני צריך לדעת במקרה שתופסים אותי, שאגיד את הסיסמא. אבל זה היה הכל ציוף. אני חשבתי שאלה מסמכים אמיתיים, אבל אחרי המלחמה ידעתי שזה היה מזויף. ידעתי שאני בלש ששייך לשם. היה לי כבר יותר מרץ, שאני כבר בלש. ואז בשנכנסתי לבנין, בטלן, שסיפרתי קודם, התכוונתי לזה שאגיד שאני בלש. חשבתי שאני אגיד שאני בלש. הכל היה טוב עד ראשון לינואר. בראשון לינואר תפסו אחד שהיה לו אותם הניירות של בלש כמו שלי, שהיה צריך לחדש את זה באחד לינואר, גם כן לא טוב. חשבתי שאני אלך עוד פעם לשם ואבקש ניירות.

כשהלכתי ראיתי בכל המקומות ברחוב עומדים אנשי "צלב החץ". בכל זאת הגעתי למקום אליו הייתי צריך להגיע בענין הניירות. בשנכנסתי הוא אמר לי: אתה נורמאלי? תסתכל, הם היו בקומה שלישית, בכל מקום עומדים אנשי "צלב החץ", וכל הבר שעובר שואלים למה הוא לא בצבא, אפילו לא יהודי. הוא אמר: חוץ מזה, בין כה וכה לא יהיה נייר. זה אח שלו, לא איפה שרובשתי, זה האח שלו. הוא אמר: קודם כל, מזה כבר לא יצא שום דבר מהניירות, חוץ מזה אנחנו מקווים שבעוד כמה שבועות יהיה חופש. כי אז באו כבר מכל הצדדים. הרוסים ירו מלמטה ממכונות יריה ומאווירונים. הוא אמר לי: אתה משוגע? אמרתי: טוב, כשבאתי עוד לא היו כל כך הרבה בדרך, לא ראיתי בהתחלה. הוא נתן לי עצה: תשמע. קודם הוא נתן לי משהו לאכול ואחר כך נתן לי עצה: כשרוסים שולחים את הבדורים מהבלי ידיו שלהם והאווירונים הם פסים

נמוך ולאט - אז תלך, שאז אנשי "צלב החץ" מתחבאים בחדרי המדרגות. וכשאין הפצצה - אל תלך, שהם יתפסו אותך מאה אחוז. וככה עשיתי. כל הזמן הלכתי ברחוב, בציפייה, השתדלתי ללכת ברחובות קטנים. הגעתי לרחוב שהיה קרוב לבטלן טר, קראו לו רחוב בטלן (Betlen Utca). העיר היתה להמרי ריקה, כמו שאני אומר לך, להמרי ריקה, כל הרחוב היה ריק. פתאום אני רואה מחדר הכניסה מדים, הבנתי מיד שעומדים שם אנשי "צלב החץ", שהיו להם מדים. לא לכולם, אבל לחלק היו מדים. חשבתי קודם לחזור, ללכת ברחוב השני. אבל הרחוב השני היה רותנבילר (Rotenbiler Utca), היה עוד יותר מרכזי, מקביל. ידעתי ששם בודאי הם יעמדו. אמרתי: מה שיהיה יהיה. פתאום ראיתי שמסוף הרחוב בא גבר. עשיתי את הפסיעות שלי שאני אבוא לשם אחרי כמה דקות, שהוא יבוא קודם. מרחוק ראיתי שעל המדרגה יש שלושה ארבעה אנשים מתיים. הם ראיתי שזה לא מההפצצות, הם שכבו בשורה. ידעתי שאת זה הם עשו. לא היתה לי שום ברירה. הוא באמת הגיע קצת לפני.

מה שלא סיפרתי לך קודם. כשירדתי מהחבר שלי שאמר לי בנוגע לניירות, הוא אמר לי שיש למטה מה שהיה פעם סופרמרקט, אולי אפשר עוד לקנות שם משהו. כשנכנסתי אמרו לי שאין שום דבר, רק יש פטרוזיליה, זה כן היה שם. קניתי סל, זה כל פעם מהשמים, ושמתי בפנים את הפטרוזיליה. העלים היו בחוץ ועם יד אחת החזקתי את הסל, ככה שנראיתי כמו בן אדם נבה שהלך לקנות משהו, שזה גם כן עזר במשהו. כשעברתי ליד הדלת שהם עמדו, אני שמעתי עוד שהם שאלו אותו: מאיפה אתה בא אח? אני רק שמעתי את זה והלכתי לי הכאה. כשהגעתי לסוף הרחוב הסתכלתי אחורה ולא ראיתי, הרחוב היה ארוך, ולא ראיתי אותו הולך. זאת אומרת, כמעט בטוח שלקחו אותו לציהוי והרגו אותו, שאז מי שלא הלך לחזית, יהודי או לא יהודי - הרגו

אותו, לא היה אכפת להם, במקום. אפילו שוטר, כל אחד היה בחזית.
 אז כבר לא עליתי לאחי, למרות שהייתי קרוב לשם.
 הלכתי הביתה. ואז באו מכל הסביבה הקנונים של הרוסים, מכל
 הסביבה. אני הלכתי מקיר לקיר מבית לבית. אחר כך באמת לא היה לי
 יותר נייד, רק זה. הגעתי הביתה ולמחרת בכל זאת הלכתי, לא היו
 אנשים ברחוב, הלכתי לבקר עוד את אחי. הדרך ארכה אולי שעתיים.
 דרך של חצי שעה ארכה לי שעתיים. אני תמיד רצתי שהבנינים היו
 גבוהים והרוסים לא זרקו פצצות גדולות. ככה שאם מישהו עמד תחת
 השער - רק אם זה נפל לפני השער. הגעתי לאחי וחזרתי משם. כשחזרתי
 באמת השער שם שעמדתי קודם היה הרוס. הגעתי הביתה, גם בן הלכתי
 מבונקר לבונקר, חזרתי הביתה. לא היה לי מה לאכול, אני כבר לא
 רוצה להאריך בזה.

האשה שגרתי אצלה היתה בבונקר למטה, היה לה חדר נפרד למטה. היתה
 שם מיטה. אני ישבתי על המיטה. כל הבנין היה בשטח הגדול שהיה
 במרתף למטה, זה היה ענקי. לנו היה חדר. פתאום נכנסה אשה ושאלה
 אותי אם אני נותן לה לשבת לידי. אמרתי לה: למה, אין לך שם מקום?
 היא אמרה לי: יש לי מקום, אבל הבן שלי היה מאנשי ס.ס., ואני
 שומעת שאנשים מדברים שאם יכנסו הרוסים אז ימסרו אותה לרוסים
 והיא רואה שאני אדם הונגרי טוב והיא רוצה לשבת כאן. אמרתי לה:
 טוב, תשבי. ראיתי שיש לה בסמרטוט שלוש חבילות עוגה. לא היה שום
 דבר לאכול, כבר כמה ימים. היא ישבה על ידי וחתכה חתיכה קטנה, גם
 לי ולאשה, היא נתנה קצת מהעוגה עם פרה. ראיתי אז שהיא בנדיטה,
 שיכלה לתת חתיכה יותר גדולה. בכל אופן זה היה גם בן טוב.

אחרי שנה הגיעו באמת הרוסים.

ש. מתי זה היה, באיזה יום?

ת. זה היה בערך בעשירי לינואר או שנים עשר לינואר. לפני זה נפלו בתים ונכנס כדור בבנין שלנו ונהרגו ששה עשר איש. האנשים היו צריכים לעזוב ואני עשיתי את עצמי שאני לא יכול, כי יש לי רק יד אחת. זה היה קודם. הרוסים בערך בעשירי לינואר נכנסו. פתאום דופקים על הדלת. וכל אחד פחד לפתוח, כי היו שמועות שהרוסים עושים מה שהם רוצים עם הנשים, והורגים. בכל זאת בסוף הם פתחו חזק, אשה אחת פתחה את הדלת. אני הייתי בפנים בחדר הקטן עם האשה ביחד. כאן היה לי סמל שאני נכה מלחמה, על דש החולצה, ובפנים היה שאני בלש. כל הנירות, כששמעתי שהרוסים נכנסים, החבאתי באיזה מקום, אבל מזה אני שכחתי, שזה נשאר כאן. הרוסים נכנסו, הם היפשו אולי הרמנים, הם פחדו ורעדו. הדבר הראשון הם בדקו אם יש לי רובה או משהו. אחרי שהם ראו את זה שאלו מה זה. והיד שלי היתה כבר חופשית. אז אני עשיתי משהו על הרגל, רציתי להראות על הרגל שלי. הוא הבין כנראה שאני אומר שאני כדורגלן. הוא אמר לי שגם הוא.

ש. באיזה שפה הוא דיבר?

ת. הוא דיבר ברוסית, אני הראיתי לו, בסימנים. הוא חשב שאני אמרתי שאני כדורגלן. הוא הראה לי על הרגל והראה לי שגם הוא כדורגלן, זה טוב. אחר כך הם הסתלקו. במקרה אם הייתי נותן לו תשובה על זה - היה יכול להיות מזה איזה ענין. הם יצאו. אחר כך באו עוד חברה, עוד בדקו משהו. אחר כך באו שלושה רוסיים עם הרמוניקה והתחילו לרקוד ולשיר שירים הונגרים. היו שתי בחורות שהתחילו לרקוד, כל אחד שר איתם, שהיינו שמחים, והם הסתלקו. בערך בעשר בלילה רצינו כבר ללכת לישון, פתאום נכנסים לחדר שלי שני רוסיים והתחילו, האשה שבאה לשבת איתי ידעה סלובקית. הם התחילו לדבר איתה משהו, ברוסית, והיא הבינה, כי היא יודעת

סלובקית. היא שברה חתיכת עוגה ונתנה לי בפה, לאכול. אחר כך שברה עוד פעם, כל עוד היה ויכוח. אני הבנתי כבר מהסיפור שהיא אומרת שאני בעלה. וזה היה ידוע שאם הבעל היה נוכח, אז לא עשו עם האשה מה שהם רצו. פתאום תפס אותי אחד הרוסים ביד, והוליך אותי, אני לא ידעתי לאן. הוא לקח אותי למרכז המרתף ואני ישבתי שם. הוא לקח את האשה הזאת שישבה איתי עם העוגות, לקח אותה לחדר הבביסה במרתף, ועוד הרבה אנשים לקחו לשם. ובחדר שלי נשאר קצין אחד. לאשה שאני הרתי אצלה היה ילד בן ששה חדשים. הבעל לא היה, הוא היה באיזה מקום בחזית. אז כבר ידעתי מה שעושים בשלוקחים הרבה נשים עם הילדים שלהם, לקחו גם כן בפנים לאיזה מקום, לאותו החדר. עוד לפני זה, כשהגיעו הרוסים וחיפשו בחורות, קודם חיפשו את שתי הבחורות האלה שסיפרתי לך שהן רקדו. הן נכנסו למיטות ולא מצאו אותן. אז הרוסים אמרו שאם לא מוצאים את הבחורות - הם יקחו שלושה גברים, אני הייתי אחד מהם, יקחו אותנו לחצר ויהרגו אותנו. אז חשבתי לעצמי: אני ניצלתי מהגרמנים ומ"צלב החץ", והרוסים יהרגו אותי? לקחו אותנו לחצר ומאה אחוז שהיו הורגים אותנו, כי להרוג אז בן אדם זה לא היה שום דבר. אבל מה, מפקד הבנין לא נתן להם את זה. הוא אמר שהוא ילך לחפש את הבחורות. אם הן יחייבו ביום, אז הן כבר יבואו. הוא הלך עם מטאטא ממיטה למיטה, ומצא אותן. שלחו אותן לחדר הבביסה. ואחר כך לקחו את הנשים, כפי שסיפרתי קודם.

אני ישבתי לי במרכז המרתף, ופתאום אני נכנסתי לחדר שהקצין יצא ממנו, איפה שהיתה האשה. נכנסתי לשמה, דיברתי איתה. היא אמרה שהוא לא היה ברוטאלי. ראיתי שהילד נמצא על הרצפה. היה חושך. חזרתי ועוד פעם חזרתי, היא כבר ישנה. כשהיא ישנה לקחתי מהרצפה את העוגות. אני לא אכלתי שלושה ימים שום דבר. לקחתי את העוגות ויצאתי החוצה למרתף הגדול, וחשבתי שאני אשאיר לאחי גם כן, אבל

לא היה לי בח, אכלתי את כל שלש העוגות. בבוקר הביאו את האשה
הזאת אנשים. היא היתה חולה מאד. רחצו אותה עם חומץ. אחר כך
בשכולם הלכו נכנסתי לשם, היא סיפרה איזה ברוטאלים, וסיפרה
שאפילו את העוגה הם המרו לה. היא אמרה שהרוסים, היא לא ידעה.

אחרי שהרוסים יצאו, הנשים באו אליה כדי למסור את האשה הזאת
לרוסים. אני כל הזמן חשבתי שאם אני אכיר מישהו מאנשי "צלב
החץ" - אני אמסור. אבל כשבאו אלי שאני אמסור אותה - אני לא
רציתי. לא אמרתי למה, אבל אני ניצלתי בהלל העוגה שלה. אמרתי
שיש איזה סיבה ואני לא אמסור. בכל אופן, אני לא מסרתי אותה. מה
שהיה

כך - אני לא יודע.

יותר מאוחר הלכתי לאשה והבאתי לה מתנות. זה הסיפור.

ש. רק בקצרה רציתי לדעת. אתה ואחיך חזרתם לעיר הולדתכם?

ת. אני הלכתי לבקר את אחי כשכבר הייתי חופשי. בדרך היתה עוד מלחמה,
כמעט ונהרגתי. הלכתי הביתה עוד הפעם, חזרתי עוד הפעם, כבר עבר
שבוע והיינו חופשיים. הדבר הראשון שעשינו, הלכנו לראות מה עם
הגיטו. הרוסים עוד לא היו בגיטו, רק אנחנו היינו חופשיים.
כשהגענו ליד הגיטו, ראינו ליד הגיטו אנשים צעירים, טריים, לא
היה שלה עליהם, ברגע האחרון הרגו אותם. חזרנו עוד הפעם לבטלן
טר, איפה שאחי ודודי גרו. רצינו ללכת הביתה. הם נתנו לכל אחד
חותמת של הצלב האדום, שהם היו בבית חולים, תעודה רפואית כזאת.
למרות שלא גרתי שם - לקחתי גם כן, תעודה מבית החולים. לדוד שלי
היו שם קרובים והיו לו גם חפצים כמו שמיכה וכלי מיטה וספרים.
אנחנו ביקשנו אלונקה כדי לסחוב את הדברים האלה. שמנו אותם על
האלונקה, וכיסינו את הספרים והדברים עם השמיכות. הלכנו עם זה
ברחוב. מהבתים, הם חשבו שאנחנו לוקחים אנשים מתים, שלא היה

שירות בעיר, אנשים צעקו שנחזור לקחת הם מכאן, שיש מתים. הלכנו לנו לבית. אבל לא היה אוכל, אז רצינו לקחת אוכל. אבל מה, הרוסים תפסו את הגברים ולקחו אותם לרוסיה. אז איך הלכנו - זה היה הכל כשבן אדם בדרך, יש לו כל מיני. לקחנו את האלונקה, שמנו על זה את השמיכה, כביכול אנחנו לוקחים חולה או משהו, ככה שהרוסים נתנו לנו ללכת בלי בעיות. רצינו לחם. היה תור גדול של קילומטר אולי. נתנו לנו להכנס כי הלכנו עם אלונקה, כביכול שאנחנו רוצים לקחת איזה חולה. בלי תור לקחנו לחם. תמיד הלכנו עם אלונקה.

רצינו כבר לצאת מבודפשט וללכת הביתה. אבל מסביב בודפשט לא היתה אפשרות לצאת, כי הרוסים תפסו כל אחד ולקחו אותם לרוסיה. איך יוצאים - אני עשיתי לאלונקה הזו מקרש, כמו מזחלת על השלג. הדוד שלנו שכב, הוא היה יותר קל מאחי וממני. הוא שכב בזה כמו חולה. ואנחנו עברנו שלושים קילומטר. בדרך ראינו שלוקחים אנשים ואנחנו הלכנו. הגענו קרוב למקום הכי קשה. שם אחי התחלף עם הדוד שלי. הדוד שלי ידע קצת רוסית, סלובקית. הוא דיבר איתם שאחי חולה, והיו לנו אישורים, והם לא ידעו מה שכתוב שם, נתנו לצאת. הגענו הביתה וככה זה נהמר, לעיר שלנו.

ש. מה עם ההורים שלך?

ת. לקחו את כולם לאושוויץ.

ש. מתי ידעתם?

ת. בהתחלה לא ידענו. כשהיינו במחנה תמיד אמרו שהגיעו מכתבים מואלדזה, חשבנו שהם עוד חיים. כשהגענו הביתה עוד לא ידענו מאה אחוז, אבל חשבנו. הרי חזרו בנות מאושוויץ. פחות או יותר ידענו. אני גם כתבתי לאחי שהוא בא לארץ מקודם, בירושלים הוא הר בזמנו, כתבתי לו מכתב שלצערנו הרב רק שנינו נשארו ודוד אחד, שהם הר באן.

ש. עד מתי נשארת בהונגריה?

ת. היתה לנו חנות נעליים. נשארו בהונגריה אולי שנתיים וחצי. רצינו לצאת לישראל. איך יוצאים - היינו קבוצה של שמונה אנשים, בינינו הדוד שלי ז"ל. אחי כבר התחתן עם אשתו, שהם גרים היום כאן, והיא היתה בהריון ולא יכלה לבוא. אנחנו הלכנו שמונה איש דרך ההרים, כל הלילה, הגענו לצ'כוסלובקיה לפרסבורג (Pressburg), ומשם הסוכנות היהודית העבירה אותנו לווינה. שם היה מחנה של יהודים בבנין של רוטשילד, קראו לזה. הרוב הלכו משם לארה"ב, אבל אני באתי עם אשתי לישראל, שבינתיים הם אני התחתנתי. ככה הגענו. זה היה בסוף 1949, תחילת 1950. מצאתי כאן את אחי. הוא אמר לי שהוא שלח סרטיפיקט להורים, אבל זה לא הדיע, בזמן שהוא הר באן. הדבר הראשון הוא שאל למה אין לכם תמונה, לפחות. אז אמרתי לו שהיתה לי תמונה אבל זה הלך, בשאחי צרק אותה.

ש. מה עשית בארץ?

ת. מכיון שעשיתי קצת נגרות בצבא, ידעתי קצת נגרות, וכסף לא היה לי, כי השארתי את כל הכסף אצל אח שלי שהיה מדובר שהם יבואו לא דרך ההרים, וזה עלה הרבה כסף, עם רכבת דרך וינה. באתי להמרי בלי כסף. הייתי נגר ועשיתי נגרות, אולי שנה וחצי או שנתיים. אחר כך הייתי מזכיר חוץ בצפון המדינה. אחר כך הייתי מנהל חמש שנים באיזה בית מסחר אמריקאי, כשהיה צנע, ואנשים באו עם צ'קים שקיבלו מאמריקה. אני הייתי מנהל בחנות גדולה. אחר כך נכנסתי לעבודה במשרד הסעד, בזמנו, בתור מנהל בראש העין, מנהל מפעל לנעליים. היתה שם קצת מחלוקת שהפועלים אמרו שהפקידים לא בסדר. לקחו אותי לעשות שם סדר. אני רציתי לעשות סדר אבל יצאה מזה מחלוקת גדולה. בדיוק היו כאן קרובים מברזיל שאמרו לי: בשביל מה לך כל הדבר הזה. אז נסעתי לברזיל.

עדות מס. T-114

- 68 -

סרט מס. C/114/II

- ש. כמה זמן ?
- ת. אבל אני הבטחתי שאני אחזור. הייתי שם תשע עשרה שנה, אבל באמת חזרתי. שם היה לי בית חרושת ללבני נשים. הבטחתי וחזרתי אחרי שנה. עבדתי כמה שנים עם אחי ביחד שיש לו חנות להלבשה. ועבשיו אני מתרגם מעברית להונגרית לחבר המתרגמים.
- ש. תודה רבה.
- סוף הראיון עם מר מאיר הרשטיק.